

УДК [165.74-057.4:27-4-337](497.13)"15"М.Влачіч
DOI: 10.30970/sls.2019.68.3071

ХОРВАТСЬКИЙ ГУМАНІСТ МАТІЙ ВЛАЧІЧ І ЙОГО ВНЕСОК У НАУКОВУ ДУМКУ РАННЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ

Вікторія ЛЮБАЩЕНКО

*Український католицький університет
вул. Свенціцького, 17, Львів, 79011
Кафедра церковної історії
e-mail: doc_lub@ukr.net*

У статті висвітлюється біографія і творчість хорватського церковного і культурного діяча XVI ст. Матія Влачіча. Розглядається його трактат “Ключ до Святого Письма”, підтверджується значний внесок протестантського мислителя у розвиток біблійної екзегетики і герменевтики. На основі аналізу твору Влачіча “Каталог свідків істини” розкриваються його методи застосування історичних джерел і церковних документів в осмисленні історії Церкви. Визначена головна роль хорватського гуманіста у створенні наймасштабнішої історичної праці ранньомодерної доби – “Магдебурзьких центурій” – і з’ясовано її значення у становленні сучасної історичної науки.

Ключові слова: Реформація, Хорватія, Матій Влачіч (Матіас Флаціус), екзегетика, герменевтика, церковна історія, “Ключ до Святого Письма”, “Каталог свідків істини”, “Магдебурзькі центурії”.

500-літній ювілей Реформації зумовив появу в Україні багатьох нових публікацій, присвячених цьому феномену. Серед них доволі скромні позиції зайняли біографічні студії. Основна увага приділялася найвідомішим діячам західноєвропейської Реформації, життєпис яких широко представлений у світовій історіографії. Натомість, усе ще недооціненими українською наукою залишається чимало слов’янських реформаторів.

Історична біографістика є вельми популярною. Дослідження життя і досвіду людей, які вплинули на суспільний і культурний поступ, допомагає глибше зазирнути у минуле, осмислити його здобутки і наслідки. Біографічний контекст особливо актуальний у розкритті духовного надбання слов’янського регіону, який тривалий час був менш пріоритетним для європейської, переважно західноцентричної, історіографії. Звертаючись до його видатних особистостей, сучасна наука віддає належне їх внеску у світові культуру і науку.

Мало відомим українському читачеві є хорватський гуманіст XVI ст. Матій Влачіч. У зарубіжній науці він представлений насамперед як лютеранський богослов і діяч Реформації, яка на західних Балканах зазнала істотного впливу пізнього Ренесансу і

сприяла культурному піднесенню Дубровницької республіки¹. Реформація зумовила розвиток біблійних студій, богословської думки, релігійної полеміки, прискорила розквіт науки, освіти, книгодрукування. Її культурне розмаїття визначило широку палітру інтересів Влачіча – йому належать новаторські ідеї у царинах філософії, богослов'я, біблеїстики, історії, політики, філології. Однак доводиться констатувати: значна частина його латиномовних праць ще недостатньо досліджена, деякі ж перекладені твори є переважно скороченими варіантами оригінальних текстів (Matija, 2008, s.271). Це ще більше актуалізує звернення до наукової спадщини мислителя.

Матій Влачіч народився 1520 р. в Альбоні (слов'янський Лабин) у давньоримській Ілліриці (сучасна Істрія у Хорватії), тому він відомий ще як Матій Влачіч Іллірик, за латинізованою формою імені – Матіас Флаціус або Флацій Іллірик, а також, з огляду на його походження з роду Франковичів, як Матій Франкович. Він мав хорватське і сербське, а по матері – ще й італійське коріння, однак рано втратив батьків, і його виховував дядько Бальдо Лупетіна – хорватський письменник, францисканець і пріор монастиря Сан-Франческо-делла-Вінья у Венеції, який перейшов у лютеранство². Наставник значною мірою вплинув на духовні пошуки Влачіча, і вже у 16 років юнак вирушив за науками в Італію, згодом – в університети Швейцарії та Німеччини.

У Венеції Матій навчався в Школі св. Марка у гуманіста Джованні Батісти Сіпеллі, відомого в історіографії як Егнатій Батіста – представника пізнього Відродження, знавця давніх мов, філософії та історії, а також приятеля голландського гуманіста Еразма Роттердамського і німецького реформатора Філіпа Меланхтона. Егнатію належать твори з історії давнього Риму, римських і візантійських імператорів, латинських і грецьких мислителів, в яких він розвивав наукові принципи видатного італійського гуманіста Альдо Мануція. У школі Влачіч оволодів класичними мовами, навичками вивчення рукописів, освоїв друкарську справу (Olson, 2002, p.27–29). Трирічні студії у Венеції зумовили його захоплення філологією й історією, а ідеалами гуманізму позначена його майбутня освітня і наукова діяльність.

Наступним етапом на шляху до знань став університет у Базелі, в якому Влачіч мав намір удосконалити знання давньоєврейської мови під керівництвом гебраїста Себастьяна Мюнстера (автора “Космографії” (Базель, 1544), яка містить, зокрема, опис Литви, Русі і Московії). Тут хорватом опікувались еллініст і протестантський богослов Симон Гриней, викладач грецької мови і друкар (видавець першого латиномовного перекладу Корану) Йоганн Опоріній, латиніст і реформатор шкільної освіти, учень Еразма Роттердамського Освальд Міконій. Після Базеля Влачіч студіював у Тюбінгені, де своєю ревністю у навчанні вразив професора грецької мови, філософа і богослова Матія Грбака Іллірика³ і знаного історика та філолога Йохима Камерарія. За їх протекцію, у 1541 р.

¹ Дубровницька республіка (хорв. Dubrovačka republika, лат. Respublica Ragusina) – місто-держава на заході Балканського півострова (сьогодні частина Хорватії), що охоплювала територію Далматинського узбережжя від Неуму до Боки Которської, острови Ластово, Млет, півострів Пелешаць. Існувала від XIV ст. до 1808 р. У 1205–1358 рр. Дубровник перебував під владою Венеції, 1358–1526 рр. – у васальній залежності від Угорського королівства, у 1526–1806 рр. – від Османської імперії. У XV–XVII ст. він став науковим і культурним центром південних слов'ян, знаним як “слов'янські Атени”.

² За свої протестантські проповіді Лупетіна був арештований і після тривалого ув'язнення страчений, хоча про його звільнення клопотали німецькі реформатори Мартін Лютер, Каспар фон Швенкфельд, італійський гуманіст (тоді ще папський легат) П'єтро Паоло Верджеріо (молодший), а також саксонський курфюрст Фрідріх III, вюртемберзький герцог Крістоф і герцогиня Феррари Рената Французька, донька короля Людовіка XII. Єпископ Верони Луїджі Ліппомано писав, що Бальдо був “видатним лютеранином, здатним завоювати нових прихильників навіть у тюрмі” (Mirković, 1960, s.74–92; Olson, 1993, pp.7–18).

³ За визначенням Ліча, “першого протестанта з Балкан” (Lič, 2007, s.62).

Влачіч був прийнятий на навчання у Віттенберзький університет, де познайомився з Мартіном Лютером і став його палким послідовником. Німецький реформатор наблизив до себе хорвата, в якому побачив майбутнього богослова і церковного лідера; присутність Лютера на весіллі Матія засвідчила його особливе, навіть батьківське ставлення до молодого вченого⁴. У 1544 р. Іллірик посів посаду викладача івриту на кафедрі філософії, а через два роки здобув ступінь магістра й отримав право на читання лекцій з богослов'я Старого Завіту, Послань апостола Павла і філософії Арістотеля. Після смерті Лютера у 1546 р. його духовним наставником став Філіп Меланхтон: він певний час підтримував Влачіча, зокрема, написав схвальну передмову до першого богословського твору молодого колеги "Про слово 'віра'" (Віттенберг, 1549), присвяченого кентерберійському архієпископу Томасу Кранмеру, одному з отців англійської Реформації⁵. Однак невдовзі, внаслідок війни між імператором Карлом V Габсбургом і Шмалькальденською лігою⁶, Віттенберг був захоплений військом саксонського курфюрста Моріца, союзника імператора. Влачіч подав у відставку і залишив університет. З того часу його життя сповнене поневірянь і мандрів, напруженої наукової праці й ідейної боротьби за віру.

Об'єктом цієї боротьби були не лише Католицька Церква, а й протестантські князі і церковні лідери, що пішли на замирення з імператором й у 1548 р. підписали Аугсбурзький та Ляйпцігський інтерими (угоди), якими визнали деякі католицькі вчення (примат римського папи, сім тайнств, трансубстанцію під час Євхаристії). Підписання угод збурило лютеранських богословів і спричинило палкі дискусії навколо адіафори (понять, які можна визнати несуттєвими для віри і спасіння) та монергізму (ідеї спасіння Божою благодаттю без добрих діл людини на протигагу католицькій синергії – співучасті людини у спасінні). Суперечки розділили богословів на прибічників поміркованого трактування лютеранства (філіпістів) й ортодоксів (гнесіолутеран (від грец. ὑψίστος – істинний), або флаціанців), які звинуватили опонентів у зраді вчення Лютера. Лідером першої фракції став Філіп Меланхтон, другу очолив Матій Влачіч.

Хорватський богослов виступив з нещадною критикою будь-яких компромісів у питаннях віри, за що був переслідуваний не лише католиками, а й протестантськими князями, які прагнули миру з імператором. Після підписання інтеримів ідейна боротьба всередині Лютеранської Церкви набула політичного значення. Саксонський герцог Август I ініціював цензуру творів Влачіча, який публічно протестував і виступав проти тиску на своїх однодумців, висловлюючи ідею відокремлення Церкви від влади. Переїхавши з Віттенберга у Магдебург, хорватський учений змушений був працювати коректором у друкарні. Він ініціював публікацію у 1549–1551 рр., зігнувавши імперську заборону на критику інтеримів, більше ста памфлетів⁷ (Jambrek, 2012, s.190–191) не лише проти

⁴ Про теплі стосунки між Лютером і Влачічем див., зокрема: Preger, 1964, 1, s.23–25; Olson, 1993, pp.31–37; Піс, 2013b.

⁵ Про симпатію до Влачіча Меланхтон згадував в одному зі своїх листів: "Я насолоджувався дружбою і знайомством з Ілліриком". А в рекомендації, надісланій до лютеранської влади Брауншвейга, Меланхтон писав: "До Вас приїде вчений М. Іллірик, який знанням мов і науковими навичками перевершив Епіфанія Саламінського" (тобто отця ранньої Церкви св. Епіфанія Кіпрського) (Цит. за: Піс, 2011, р.70).

⁶ Політичний союз, укладений 1531 р. у містечку Шмалькальден (Тюрінгія) лютеранськими князями Саксонії і Гессена, а також вільними німецькими містами (Магдебург, Бремен, Страсбург, Ульм, Констанц та ін.), внаслідок відмови імператора-католика визнати "Аугсбурзьке сповідання". Підтримана протестантами Франції, Англії, Данії, ліга поширила вплив на інші німецькі землі, що загострило її протистояння з імперською владою і призвело до поразки у Шмалькальденській війні 1546–1548 рр.

⁷ Частина з них належала самому Влачічу, однак він видавав їх під різними псевдонімами. Деякі з цих текстів, як і головні праці хорватського мислителя, доступні на сайті Post-Reformation Digital Library (див.: http://www.prdl.org/author_view.php?s=0&limit=100&a_id=554&sort=).

католиків, а й проти філіпістів, які “дозволили папізму повернутися у Церкву Ісуса Христа” (за що Меланхтон прозвав його “іллірійською змією”, Kaufmann, s.157–207; Піс, 2007, s.65–66; Піс, 2011, p.72–73). У Магдебурзі Вlachіч видав свої “Апологію Флація Іллїрика”, присвячену Віттенберзькому університету (Магдебург, 1549), полемічні праці “Короткий огляд віри Ісуса Христа та антихриста” (Магдебург, 1550), “Писання проти примату папи” (Магдебург, 1550, 1551), а також підготував до друку історичний твір “Каталог свідків віри” (вийшов у Базелі 1556 р.). І саме тут розпочав роботу над своїм головним науковим проектом – “Магдебурзькими центуріями”, до якого залучив багатьох учених Європи. Масштабністю цього задуму та його значенням для історичної науки хорватський гуманіст прославив Магдебург як “канцелярію Бога” (вислів хорватського історика Ерманно Начіновича, повторюваний багатьма сучасними авторами, див.: Nacinovich, p.33; Diener, p.46; Піс, 2007, s.66).

У 1557 р. Матій Вlachіч був запрошений в Сну для створення в її університеті теологічного факультету. Підтримуваний спочатку саксонським курфюрстом Йоганном Фрідріхом II, він не лише отримав посаду професора Нового Завіту, а й був призначений суперінтендантом (управителем Церкви) Тюрінгії. Однак після публікації збірки творів Лютера і “Веймарської книги спростування” (Сна, 1559), в якій хорват висміював ідеї ліберальних лютеран, а також через нові суперечки з прихильниками Меланхтона (звинувачуючи їх у пелагіанстві)⁸, Вlachіч відстоював ідею вродженості гріховної природи людини і заперечував її свободу волі у справі спасіння) втратив підтримку влади. Відтак, змушений був переїхати у Регенсбург, де отримав посвідку на проживання для себе та своєї родини за умови невтручання у церковні справи. Заробляючи тут на життя приватними уроками, він підготував до друку кілька полемічних праць, зокрема “Дискусію про природний гріх і свободу волі між М.Ф.Іллїриком і В.Штрїгелем” (вийшла у Бремені? 1562 р.), трактат “Ключ до Святого Письма” (вийшов у Базелі 1567 р.), а також допомагав місцевій друкарні у підготовці видань словенською і хорватською мовами. Водночас Матій шукав жертводавців для відкриття у Регенсбурзі університету та заснування в австрійському містечку Клагенфурт, що на перехресті німецького, італійського і слов'янського культурних світів, навчальних курсів із підготовки наукових і проповідницьких кадрів для Балкан. Задля цього він виїжджав до рідної Альбони, Венеції та Любляни, де вів перемовини з південно-слов'янськими культурними діячами. Але знову втрутилася влада: потрапивши у немилість до імператора Максиміліана II Габсбурга, вчений не зміг завершити свої освітні проекти.

Обмежений у церковній і викладацькій діяльності, Вlachіч вирішив переїхати до Антверпена, куди його запросили очільники місцевої лютеранської громади з дозволу принца Вільгельма I Оранського. На новому місці Матій устиг підготувати до друку “Антверпенське сповідання” (1567), що мало стати символом віри і статутом одновірців, які сповідували “чисте” вчення Лютера. Однак хорвата і тут спіткала невдача: через кілька місяців місто захопили іспанці-католики. Тож у 1567 р. він подався до Франкфурта, згодом – до Страсбурга, у 1570 р. – до Базеля і цього ж року знову повернувся у Страсбург через утиски з боку опонентів.

Попри часті переїзди, Вlachіч налагодив співпрацю з видавництвом Біблійного інституту міста Урах (нині Бад-Урах) неподалік Тюбінгена, очолюваного словенським першодрукарем і просвітителем Приможем Трубаром, який розпочав публікацію протестантських

⁸ Пелагіанство – вчення ересиарха Пелагія, який на початку V ст. поширював ідеї про цілковиту свободу волі і можливість людини власними зусиллями досягнути досконалості, чим ставив під сумнів існування первородного гріха і залежність людини від божественної благодаті. Визнане ерессю і засуджене на кількох провінційних і на Третьому Вселенському соборі в Ефесі (431).

творів словенською і хорватською (чакавським діалектом) мовами, що виходили латиницею, кирилицею і глаголицею. Тривалий час дослідники творчості Іллірика вважали, що його цікавили лише класичні мови: він писав наукові тексти переважно латиною, а 1570 р. у Базелі надрукував свій грецький переклад Нового Завіту⁹ і “Короткий глосарій до Нового Завіту”. Водночас Влачіч був неабияк зацікавлений у підготовці біблійних і релігійних текстів рідною мовою, про що писав у своїх зверненнях до П’єтро Верджеріо і Приможа Трубара і навіть пропонував їм перенести видавництво з Ураха до Регенсбурга (Mirković, 1960, s.63, 135–136; Kozuza, s.1–9; Jembrih, s.28). Іллірик надіслав співробітнику інституту в Урасі Матеусу Кломбнеру деякі слов’яно-руські видання, які отримав від протестантів Речі Посполитої, для їх взорування при підготовці південнослов’янських перекладів. Трубар опублікував хорватською ранню працю Влачіча “Про слово «віра»”: вона вийшла (без прізвища автора) як додаток до першого словенського “Катехизису” (Тюбінген, 1550) та окремим виданням (Тюбінген, 1561). Є також припущення про переклад Влачічем з італійської на хорватську двох творів проти чародійства – “Розмови вельми розсудливої” та “Одної короткої суми”, а також його участь у підготовці хорватського видання “Промов усіх пророків”, які побачили світ 1564 р. в Урасі (Mirković, 1954; Olson, 2008, p.183). На думку хорватського історика Мійо Мірковича, якого підтримав американський дослідник Олівер Олсон, саме Влачіч був автором першого полемічного твору, написаного у формі діалогу хорватською мовою – “Розмови між папістом і одним лютеранином”¹⁰ (Падуя, 1555 р.), названого “чи не найбільш незалежним, войовничим і витонченим текстом не лише у хорватській, а й усій слов’янській протестантській літературі” (Mirković, 1980, 2, s.176).

У новітніх наукових розвідках розкрито також роль хорватського гуманіста у підготовці Дитячої Біблії (Otrozha Biblia), виданої у Регенсбурзі (1566) для протестантських шкіл Словенії та Хорватії¹¹. Спочатку пам’ятка приписувалась П’єтро Верджеріо, потім Приможу Трубару, нині атрибутована учню Влачіча – словенському вченому і пастору з Любляни Себастьяну Крелю. Отрожа Біблія містить написаний у формі розмови між батьком і дитиною “Катехизис” (з викладом Десяти заповідей, Апостольського символу віри, Молитви Господньої, Ключів до Царства Небесного, Таїнства Святого хрещення, Таїнства Христової вечері). Пам’ятка представлена у перекладі п’ятьма мовами: словенською, хорватською, німецькою, італійською і латинською. Загальне редагування тексту здійснив Влачіч, йому ж належить його хорватська частина. Цікавість у дослідників викликає Слов’янська абетка, що доповнює Отрожу Біблію. У ній хорватські і словенські

⁹ Влачіч доповнив це видання порівняннями з греко-латинського перекладу Нового Завіту, здійсненого Еразмом Роттердамським у 1516 р., а також вказав на його неточності і лакуни.

¹⁰ Питання авторства твору, що вийшов під псевдонімом *Антон Сенянін*, залишається дискусійним. Історик хорватської літератури Векослав Клаіч у 1899 р. стверджував: беручи до уваги місце видання пам’ятки, її написав П’єтро Верджеріо (Клаіч, s.59). Цю версію не відкидають редактори її сучасного перевидавання (Razgovaranje). Натомість, Франьо Бучар у 1897 р. відніс “Розмову” до корпусу хорватських протестантських текстів (Вишар, s.374–375). Авторство Влачіча підтвердили також Беатріс Шмідт (Schmidt, 1976) і Йосип Братуліч (Bratulić), які виявили у пам’ятці риси, характерні для слов’янських видань типографії Ульріха Морхарта в Тюбінгені. На думку Й.Братуліча, П’єтро Верджеріо написав лише молитву, що вміщена у творі словенською та італійською мовами. Існують також припущення про авторство Антуна Далматіна або співавторство Влачіча і Себастьяна Креля, хоча належність “Розмови” Влачічу визнана більш вірогідною (Сірковіч, 2018). У восьмому томі “Загальної енциклопедії” Лексикографічного інституту у Загребі (1982) псевдонім *Антон (Антун) Сенянін* зазначений серед десяти імен, під якими видавав свої твори Матій Влачіч (Орса, s.652; CERL).

¹¹ Австрійський ерцгерцог Карл II Габсбург наказав знищити весь наклад пам’ятки. Збереглися лише три її примірники у бібліотеках Лондона, Рима та Ульма, а ранні передруки XVI–XVII ст. – у збірках Любляни і Граца.

звуки передані кириличними буквами та їх латинськими еквівалентами, тож ця абетка стала однією з перших спроб унормування південно-слов'янської орфографії. Доведено, що Влачіч брав участь у підготовці й інших хорватських перекладів, які у 1560–1570 рр. видавав друкар Йоганн Бургер у Регенсбурзі: зокрема “Постили” Йоганна Спангенберга і “Постили” Йоганна Бренца, “Великого катехізису” Мартіна Лютера та “Аугсбурзького сповідання” Філіпа Меланхтона. До цих перекладів були залучені Себастьян Крель, а після його ранньої смерті – головні на той час філологи, що працювали в Урасі: Стіпан Конзул Істранін і Антун Далматін (Kidrič; Deutsch; Jembrih, s.283–290; Schmidt, 1993, s.53–64; Meršić; Olson, 2008, p.182–184; Čupković, 2016).

Останнім притулком Іллірика став жіночий монастир у Франкфурті¹², в якому він працював над новими текстами і де внаслідок поневірянь, хвороб і отримання звістки про депортацію з міста помер. Хорватський учений написав більше 200 наукових праць, а корпус усіх опублікованих ним творів налічує 350 видань¹³. Він прожив 55 років, був двічі одружений (перша дружина померла), мав 18 дітей, з яких вижило 12 (один із синів став професором філософії і медицини). Після смерті Влачіча родина вирішила свої матеріальні проблеми, продавши курфюрсту Брауншвейга Генріху Юлію книги і манускрипти, які ціле життя збирав учений. Вони започаткували знамениту Бібліотеку герцога Августа у Вольфенбюттелі, в якій зберігається частина рукописів Іллірика і матеріали недовершених томів “Магдебурзьких центурій”.

Суперечки між філіпістами і гнесіолутеранами призвели до видання у 1580 р. збірника лютеранських символічних книг “Конкордія” (“Книга згоди”). В його віросповідних текстах, задля єдності Церкви, переглянуті крайні позиції обох фракцій, водночас враховані богословські погляди Влачіча, які забезпечували від поступок католицькому вченню. На думку хорватського дослідника Станко Ямбрека, своїми безкомпромисністю і вірністю доктринам Лютера Влачіч відіграв вирішальну роль у збереженні лютеранства (Jambreč, 2012, p.176). Цією оцінкою Ямбрек підтримав головну ідею монографії Олівера Олсона, винесену в її заголовок – “Матіас Флацій і виживання реформи Лютера” (Olson, 2002, 2010).

Ім'я вченого-гуманіста з Іллірики згадується у багатьох богословських і полемічних творах XVI–XVII ст., щоправда, часто у критичному аспекті, з огляду на його палке ідейне протистояння з церковними і політичними опонентами. А наукове звернення до творчості мислителя започаткували німецькі історики: у XVIII ст. – Йоганн Балтазар фон Ріттер (Ritter), який чи не першим позитивно представив Влачіча, у XIX ст. – Август Твестен (Twستن) і Вільгельм Прегер (Preger). Важливу роль в історичній реабілітації Іллірика відіграв італійський письменник першої половини XIX ст., католицький канонік і вчений, хорват за походженням П'єтро (Петар) Станкович, який у своїй тритомній “Біографії видатних істрійців” (Stancovich, 2, s.102–130) окремо приділив увагу Влачічу¹⁴.

¹² Це був колишній католицький монастир Weiße Frau (Біла жінка), абатиса якого Катерина фон Месрфельд прийняла лютеранську віру і перетворила монастир на благодійний дім для переслідуваних і нужденних (Nacinovich, p.66).

¹³ У довіднику, вміщеному у другому томі монографії Вільгельма Прегера, занотовано 276 творів Влачіча – як оригінальних, так і редактованих ним і виданих у різних друкарнях (Preger, s.539–572). Однак, за оцінкою багатьох дослідників, цей список далеко не повний. Лише за останнє десятиліття віднайдено більше десяти нових друкованих праць, які укладав Влачіч і котрі ще не були предметом наукового розгляду (Jeršić). Інформація про всі тексти, написані ним, підготовлені до друку і видані у різні часи, подана в online реєстрі www.Gateway-Bayern.de, налічує 517 позицій.

¹⁴ Відзначивши “ворожість до Католицької Церкви і войовничий характер” Іллірика, автор водночас, “задля історичної правди та істрійського патріотизму”, назвав його особистістю, “обдаровану великими талантами” і гідною пошани (Stancovich, 2, s.103, 104–106).

У другій половині XIX ст. два інші хорвати – політик і вчений Томазо Лучані, який написав брошуру “Матій Флаціо, істринин з Альбони”, додавши до тексту цікаві документи (Luciani), та історик Ерманно Начінович, автор наукової розвідки “Флаціо: біографічно-історична студія” (Nacinovich¹⁵) – підіграли інтерес до Влачіча своїх співвітчизників. Його творчістю зацікавився суспільний діяч, історик і літератор Іван Кукулевіч Сакцінський, який у цей період розпочав пошуки видань Іллірика.

Ранні твори хорватських істориків побачили світ італійською¹⁶, наступні виходили вже переважно рідною мовою. У 1909 р. історик і архівіст Емілій Лашовський опублікував біографічну книгу про Влачіча (Laszowski), а Мійо Мірковіч у 1938 р. – монографічне дослідження про його внесок у світову культуру (Mirković, 1938), перевидане у нових редакціях і доповнене багатьма документами, що були віднайдені автором у багатьох архівах Європи (Mirković, 1957, 1960, 1980). До 1990-х років вийшов перший переклад хорватською мовою Матієвого “Каталогу свідків істини” (Vlačić, 1960) і низка монографій з аналізом його богословських, історичних та екзегетичних творів американських і європейських дослідників (Moldaenke, Jundt, Schaumkell, Schwartz, Laur, Scheible, Keller, Frank, Olson, 1966). Водночас з’явилося чимало статей про Влачіча як церковного діяча у богословських часописах і семінаріях, що опонують ліберальному лютеранству.

Найбільша ж увага до цієї особистості фіксується з кінця XX–початку XXI ст., коли з ініціативи науковців Хорватії відбулася серія конференцій, присвячених життю і науковому доробку гуманіста. Видані після їх проведення тематичні збірники (Matthias, 1993; Međunarodni; Matija, 2004, 2008, 2012, 2019) спонукали до подальших наукових студій Луку Іліча (Pić, 2007, 2011, 2013a, 2013b, 2014a, 2014b), Івана Кордіча (Kordić, 1992, 2002, 2005, 2007), Олівера Олсона (Olson, 1993, 2002, 2008, 2010), Мартіну Гартманн (Hartmann, 2001, 2007, Die “Magdeburger Centurien”, Catalogus), Маріну Міладінов-Шуманн (Schumann) та ін. З 1990-х років світ побачили нові переклади латиномовних праць Влачіча хорватською мовою, щоправда, переважно їх окремі частини (Vlačić, 1993, 1994, 1998, 2009, 2011). Перший розділ другого тому “Ключа до Святого Письма” вийшов також німецькою (Flacius, 1968), французькою (Matthias, 2009) та англійською (Matthias, 2011) мовами. Це сприяло ознайомленню з творчістю мислителя ширшої читачької аудиторії і новим дослідженням у різних країнах. Зокрема, в Росії історичні твори гуманіста аналізує Ілля Андронов (Андронов, 2012a, 2012b, 2014a, 2014b, 2015a, 2015b) – автор монографії про міжконфесійну полеміку ранньомодерної доби, в якій приділена увага здобуткам хорватського гуманіста у царині церковної історії (Андронов, 2019, с.147–364). Є також дві енциклопедичні статті – про Влачіча та “Магдебурзькі центурії” – Андрія Дороніна (Доронин, 2011a, с.149–151; 2011b, с.440–441). У монографії з методології філософського пізнання Олени Шульги піддано критиці “нову протестантську герменевтику” Влачіча (Шульга, с.25–28), а в дисертації Павла Соколова з біблійної герменевтики XVI–XVIII ст. позитивно оцінені методи роботи Іллірика з історичними документами (Соколов, с.87–93).

В Україні поодинокі, на кілька рядків чи абзаців, згадки про Матія Влачіча містяться

¹⁵ У вступі до видання Е.Начінович назвав імена 24 попередників, які згадували про Влачіча у своїх творах або присвячували йому спеціальні дослідження; у цьому списку переважають німецькі автори. Тож не дивно, що перші хорватські історики навіть дискутували з приводу того, ким був Влачіч: німцем чи хорватом.

¹⁶ За свідченням ранніх біографів, важливим документом у вивченні життя і творчості Влачіча був рукопис італійського гуманіста XVIII–початку XIX ст. Джироламо Гравісі (вихідця з Іллірики) “Мемуари про Матія Франковича, якого зазвичай називають Флацієм Ілліриком”. Короткий огляд цього манускрипту див.: Vorano, pp.49–51.

у працях з медієвістики, герменевтики, історії літератури і релігії (наприклад, Яковенко, с.92; Левченко, с.285–286; Наливайко, с.73; Колодний, ред., 2008, с.29), а також у дисертації Андрія Богачова з теорії герменевтики (Богачов, с.69–71) і монографії Сергія Карікова, в якій розкрито історію лютеранської конфесіоналізації у Саксонії (Каріков, с.142, 145, 148, 152, 153). Спеціальні наукові дослідження, присвячені хорватському гуманісту, наразі відсутні. Водночас є цікавий аналіз екзегетики Влачіча у творі “Герменевтика та її проблеми” українського і російського філософа Густава Шпета, написаному ще у 1918 р. (Шпет, с.234–265).

З огляду на об'ємність наукової спадщини Іллірика, у пропонованій статті розгляд її здійснюється в кількох напрямках: філософії та біблеїстики, церковної історії та критичного дослідження джерел.

Велику увагу Матій Влачіч приділив біблійній герменевтиці, засади і принципи якої він розробив у трактаті “Ключ до Святого Письма, або про мову Священних Книг” (далі “Ключ”). Німецький філософ Вільгельм Дільтей назвав його “першим і, мабуть, найблищим науковим дослідженням Біблії”, а самого автора – “засновником сучасної герменевтики” (Dilthey, 1991, 2, s.174; 5, s.324; Dilthey, 1997, s.203–214)¹⁷. Подібну думку висловили Ганс Георг Гадамер, який у своєму зверненні до Влачіча оцінив “Ключ” як першу важливу працю з герменевтики (Gadamer, s.281–285, 292–300), і Густав Шпет – для нього цей твір “є справжнім монументом ученості свого часу” (Шпет, с.240).

“Ключ” був одним із перших викладів теорії екзегетики (тлумачення Біблії). У вступі до цієї праці Матій зазначав: досліджуючи текст, учені зазвичай не беруть до уваги його контексту і мети автора. Він запропонував такий аналіз Письма, який не спиратиметься на авторитет святих отців і церковний магістеріум. У такий спосіб хорватський мислитель намагався втілити вчення Лютера про богодухновенність однієї Біблії (Sola Scriptura), яке водночас означало заперечення істинності Святого Передання. Але чим тоді керуватися в екзегетиці, що вважати критерієм правильного розуміння тексту?

На думку Влачіча, при дослідженні Біблії треба спиратися на зміст самої Біблії, адже Слово Боже цілком самодостатнє. Необхідно лише розробити принципи тлумачення, які враховуватимуть структуру Слова, відповідність Старого і Нового Завітів, загальну і конкретну проблематику кожного з них для з'ясування внутрішнього зв'язку всього тексту. Подібний метод (названий Ілліриком синтетичним) має бути конкретизований окремими книгами і віршами, які варто розглядати у цілісній змістовній конструкції Біблії. І після цього можна переходити до аналізу тексту з урахуванням окремого і цілого. Головним пріоритетом у такому підході, вважав Влачіч, має бути виявлення буквального смислу тексту, який робить його зрозумілим і однозначним. Хорватський учений зазначав, що навіть саме визнання факту багатозначності тексту відкриває простір для його довільної інтерпретації. До останнього приводили алегоричне і метафоричне тлумачення Біблії (у ранньому християнстві їм надавала перевагу александрійська школа) або вивчення Слова шляхом побудови логічних конструкцій і формального, без зважання на цілісний текст, акцентування на окремих його елементах – граматичних, лексичних, дидактичних чи риторичних (чим іноді зловживала антиохійська школа). Різні підходи лише ускладнювали розуміння Одкровення, приводили до втрати його первісного змісту. Дослідження Біблії через Біблію, текст через контекст дасть змогу зробити її зміст цілісним і зрозумілим читачеві.

¹⁷ У збірці статей Дільтея, виданій після його смерті, зазначено: “Флацій перевершував за масштабами його часу [...] і повноті створення герменевтичних правил більшість своїх послідовників і надовго визначив герменевтику як науку” (Дільтей, с.95).

Отже, перший том трактату Матія Влачіча містить словникові статті, розташовані в алфавітному порядку, в яких розкривається зміст біблійних і богословських термінів. У “Передмові” до нього автор обґрунтовує своє звернення до екзегетики недовіками у тлумаченні Біблії католицькими богословами, які “найчастіше збиваються [...] на алегорії і вправлення у красномовстві. Наводячи правильні за змістом приклади з Письма, вони більшою мірою приділяють увагу витонченим і вишуканим зворотам, аніж цілісній тканині розповіді. Хіба це не те саме, що плести вінки і гірлянди з квітів, зірваних у полі з примхи, або ліпити, один за одним, центони¹⁸, намагаючись висловити свою думку чужими словами” (Matthia, 1567, 1, col.α3q). Відтак, уже в першому томі Влачіч, ґрунтуючись на матеріалі з ранньої християнської патристики і церковної історії, пропонує власне тлумачення багатьох термінів, насамперед тих, що були особливо важливими для лютеранського богослов'я (див. словникові статті про адафору, анафему, антихриста, благодать, віру, виправдання, Еклезію, Євхаристію, єпископа, клір та ін.).

Однак головний теоретичний зміст “Ключа” – власне правила і прийоми біблійної екзегетики Влачіча – представлено у другому томі. Його відкриває “Передмова”, присвячена князям Вільгельму IV Мудрому та Людвігу IV – синам ревного прихильника Мартіна Лютера ландграфа Філіпа I Гессенського, в якій автор обґрунтовує важливість нових підходів у тлумаченні Біблії. Особливо цікавим є перший розділ цього тому під назвою “Про основу пізнання Святого Письма”, що починається авторською критикою ранніх методів екзегетики, запозичених католицьким богослов'ям. Іллірик викладає 51 причину недоліків середньовічної екзегетики, які зробили Біблію “темною” і незрозумілою. Протестантизм, оголосивши потребу кожному християнину розкрити усе багатство Божого Одкровення, шукав нових підходів до його вивчення, які б наблизили Слово до пересічного читача. Це спонукало хорватського мислителя до новаторського перегляду попередньої традиції.

Насамперед, Влачіч пояснив своє обережне ставлення до алегоричного тлумачення Біблії. Воно, на його думку, стало провідним у богословській думці, що виходила з запроваджених ще у давній Церкві буквального (або історичного), тропологічного (морального), алегоричного (символічного), аналогічного (містичного) методів дослідження. А ті, своєю чергою, ґрунтувалися значною мірою на логічних конструкціях античної філософії. Цим церковна традиція надмірно ускладнила сприйняття Біблії: “Загальний зміст, розірваний на стільки часткових значень, стає незрозумілим” (Matthia, 1567, 2, col.c2r) і підмінила істинний сенс біблійних категорій богословськими мудруваннями. У своєму підході до Одкровення хорватський учений керувався екзегетикою Лютера і Меланхтона. Вони ж наполягали на виявленні простих сенсів, закладених у Слові Самим Спасителем, відтак – на звільненні біблійних понять (наприклад, гріха, праведності, виправдання, віри, благодаті) від формально-логічних нагромаджень і суб'єктивних інтерпретацій. Втім, і Лютер, і Меланхтон не заперечували важливості алегоричного тлумачення. Для Влачіча воно прийнятне лише за умови, що богослов не зловживає ним, а отже, не підміняє Слово власним розумінням. Спочатку важливо під проводом Святого Духа розкрити істинний смисл тексту і лише після цього вдаватися до можливих його алегорій. Це правило повинно бути поширене на будь-які слова і вирази. Насамперед треба з'ясувати їх первинне, базове значення, потім, зважаючи на їх можливу багатозначність, побачити, як і чому це значення змінюється у різних місцях тексту, тобто у контексті. І Влачіч сформулював засадничий принцип герменевтики: будь-яке слово потребує контексту. Саме по собі воно позбавлене сенсу – він стає

¹⁸ Центон – вірш, повністю укладений з відомих рядків інших віршів.

зрозумілим лише у певній частині тексту. Стосовно Біблії: будь-яке слово має той сенс, який вкладений у конкретному вірші, і для кожного вірша існує лише одне значення, тож “у кожному окремому місці треба шукати один простий і точний зміст, що буде узгоджуватись із загальним контекстом [...]. І не варто всюди шукати алегорію або з граматичного значення вигадувати якийсь інший сенс” (Matthia, 1567, 2, col.c3m).

Влачіч пропонує чотири послідовні кроки в процесі розкриття істинного значення тексту. Перший крок – розуміння читачем первісного (семантичного) змісту його окремих слів. Другий – розуміння змісту слів з урахуванням різних обставин і часу їх застосування; тут важливо не просто адекватно сприймати окремі слова, а й правильно пов'язувати їх, якщо для вивчення тексту потрібен зв'язок, і розділяти, якщо необхідне розділення. Третій крок – розуміння “духу того, хто промовляє”, тобто, йдеться про розуміння не лише слів, а також причин і справжньої мети автора писемного чи усного тексту. У Влачіча: “Духом я називаю розум, думку, задум і намір промовця. Так можна зрозуміти не тільки те, про що йдеться, але і чому і навіщо” (Matthia, 1567, 2, col.f2q). Тому, “якщо приступаєте до читання книги, то від самого початку, наскільки це можливо, уважно стежите за точкою зору або метою” автора (Matthia, 1567, 2, col.b3t). Четвертий крок – розуміння використання слова/слів у конкретному місці/місцях тексту. Акцентуючи увагу на Божому Одкровенні, Влачіч надає важливого значення поняттям *genus*, яке означає жанрову особливість певної книги, і *scopus*, котре треба розуміти як інтенцію автора. Ці поняття набувають синтезу у *scopus Principalis* – задумі всього Слова, записаного Божими пророками та апостолам, розкриття якого є головною метою його тлумачення¹⁹.

Будучи протестантом, хорватський гуманіст особливу увагу приділяв екзегетичному принципу “аналогії віри” (див. словникову статтю “Аналогія” у першому томі), який особливо шанували св. Августин і Мартін Лютер. Відповідно до принципу, тлумачення Біблії потребує цілковитої переконаності в її істинності. Влачіч був упевнений, що правдивий зміст Божого Одкровення завжди міститься в його тексті, тож у багатьох словникових статтях наводив “паралельні” вірші Біблії, які доповнюють і глибше розкривають одна одну. При цьому він радив спочатку звертатися до простих і ясних місць Письма, а потім, виходячи з них – до складніших і навіть незрозумілих. Бог відкриває Свої таємниці не одразу, а поступово, тому побожна людина повинна постійно досліджувати Слово, щоб досягнути його найпотаємніші місця, читати “усім серцем”, “медитувати над Словом” (Matthia, 1567, 2, a3v, h2r etc.). У статті “Інтерпретація” Влачіч зауважує: Церква прагне визначити, хто має право тлумачити Слово, натомість, це право будь-якої сумлінної людини, якщо вона погоджується з усім змістом Письма і має страх Божий (Matthia, 1567, 1, pp.619–620). Таким твердженням він вкотре засвідчив вірність екзегетиці Лютера, який стверджував, що для істинного християнина зміст Біблії є відкритим і зрозумілим, навіть найскладніші її місця.

Розвинувши ці та інші принципи як основу нової екзегетики, хорватський гуманіст фактично заклав основи наукових герменевтики і текстології. Звільнившись від догматизму церковної традиції, він і саму екзегетику підніс на науковий рівень, надавши їй статусу біблеїстики. У сучасній філософській думці його принцип “текст через контекст” (контекстуальна інтерпретація) відомий як “герменевтичне коло”. Воно цінне тим, що дає змогу виявити конкретне через загальне, індивідуальне – через споріднене, приховане – через явне і навпаки.

¹⁹ Про категоріальний апарат Влачіча, який увійшов у сучасному герменевтику, див.: Шпет; Dilthey, 1991, 2; Dilthey, 1997; Schwartz; Kordić, 1992; Zovko, s.1169–1180; Reventlow, p.3–13.

Герменевтичні прийоми Влачіча стали важливими не лише для філософії – вони набули неабиякого значення і для історичної науки. Адже в період Середньовіччя остання ніби зупинилась на викладенні окремих подій або життєписих. В історичних працях XVI–XVII ст. уже фіксуються паростки осмислення, авторської інтерпретації фактів, виявлення причин та обставин тієї чи іншої події, підтексту (прихованих чи справжніх намірів) у діях історичних персоналій. І саме Влачіч почав застосовувати нові принципи у своїх історичних студіях. Відтак, не на меншу увагу заслуговує ця царина його наукових інтересів.

Захоплення Влачіча історією засвідчує, насамперед, його праця “Каталог свідків істини, які до нашого часу заперечували папі” (далі “Каталог”)²⁰. Істотним стимулом для її написання стала полеміка з боку католиків, які звинувачували лютеран у творенні нового вчення. Він же прагнув довести, що його одновірці насправді лише наслідували багатьох попередників, які мали подібні з ними ідеали: вірне служіння Богу і спротив спотворенню Христової Церкви. Тож хорватський вчений запропонував у “Каталозі” ретроспекцію історії боротьби за неї насамперед крізь призму Біблії. До видання (разом із Додатком) ввійшло 359 статей, більшість з яких (268) присвячені видатним постатям минулого (хоча у тексті згадано понад 400 імен), яких автор відніс до тих вірних Божих мужів, що не схилюлися перед ідолом Ваалом і про яких сповіщено у Слові (3 Цар. 18:19). Їх вірність підтверджена служінням істинній Церкві, котру вони зберегли для нащадків. Керуючись вченням Лютера про невидиму Церкву, який значною мірою наслідував еклезіологію св. Августина (викладену в трактаті “Про Град Божий”) і Джона Вікліфа (у трактаті “Про Церкву”), Влачіч звернувся до тих осіб, які, на його думку, творили Універсальну Еклезію, справжнє Тіло Христове. Перебуваючи у земній (видимій) Римській Церкві, в якій поряд з Божими обранцями є чимало грішників і нечестивців, приречених на загибель, ці свідки істини прославили Бога своїми діяннями та ввійши у “торжествуючу Церкву” (небесну спільноту спасених).

Історичну галерею Божих обранців розпочинає апостол Петро як перший єпископ Рима²¹. Влачіч перелічує його благочестиві вчинки, здійснені в ім'я Боже, і тут же, озброївшись Словом, спростовує право Петра на Святе Намісництво. І вже у першій статті книги називає вчення про примат папи над Церквою ідеєю антихриста. У другій статті – про Святе Письмо – автор підводить під цю думку біблійний фундамент, наводячи пророцтва у різних книгах Одкровення про антихриста та його земних служителів. Третю статтю про Апостольські постанови присвячено доведенню тези про Ісуса Христа як Первосвященника і єдиного Главу Церкви. Такий початок одразу налаштував на відповідний тон усю авторську розповідь і визначив її ідейний вектор. Більшість духовних і світських осіб, виведених у творі, хорватський гуманіст зробив своєрідними однодумцями власної полемічної концепції, а згадувані ним церковні собори і документи – ілюстрацією свого історичного дискурсу. Всі задіяні у книзі постаті, події, твори ставали свідками автора в його розумінні істинної Еклезії.

Історія середньовічного християнства представлена у Влачіча багатьма діячами – подвижниками і чудотворцями, мучениками і святими, папами і єпископами, кардинала-

²⁰ На титулі праці, що мала виразне антипапське спрямування, Іллірик був позначений лише як автор її передмови, однак справжнє авторство всієї книги не залишало сумнівів. Невдовзі після її першого (Базель, 1556) накладу побачив світ другий наклад (Базель, 1562), доповнений статтями, присвяченими новим постатям, ще більше – писемним і друкованим пам'яткам, спрямованим проти Римського престолу. Доповнена й німецькомовна версія твору, яка також побачила світ ще за життя Влачіча (Франкфурт, 1573). Порівняймо: Mathiae, 1556; Mathiae, 1562; [Matthiae], 1573.

²¹ Тут і далі звертаємося до тексту першого видання “Каталогу”.

ми і ченцями, отцями і вчителями Церкви, письменниками-гуманістами і педагогами, книжниками і проповідниками, вільнодумцями та еретиками. У кожному зі своїх героїв лютеранський вчений виявляв якісь чесноти – у папи Климента Римського і папи Григорія Великого, у будівничих ранньої Церкви свв. Кипріяна та Амвросія Медіоланського, у християнських мислителів Климента Александрійського, свв. Августина Аврелія і Томи Аквінського. Водночас автор не оминає тих помилок, яких церковні подвижники допускались у своїх творах і діяльності. Окрему увагу Влачіч приділив Мефодію Іллірику – власне, св. Мефодію, який посів єпископську кафедру у римській Паннонії, що сягала північно-західних Балкан²². Для хорватського гуманіста особливо важливою була просвітницька місія св. Мефодія, який довів, що Боже Слово можна перекладати не лише давніми мовами, а й слов'янською, яку розуміють в Ілліриці і Далмації. Загалом біографії багатьох святих, викладені у “Каталозі”, ще нагадують хроніки Ієроніма Стридонського, Сократа, Євсевія Кесарійського та інших істориків ранньої Церкви. Вшановані автором, вони також зайняли гідне місце на сторінках твору.

Найбільша кількість істинних слуг Божих діяла, на думку Влачіча, у перші три століття. Але він називає чимало побожних осіб періоду піднесення Католицької Церкви над християнським світом. Попри численні омани Римського престолу (яких історик все більше занотовує від VII ст.), окремі духовні постаті, ченці, містики²³ і в ті часи прагнули істинного благочестя та наслідування Христового ідеалу (наприклад, св. Катерина Сієнська, яка палко викривала негідних пастирів і довела, що народна мова може бути мовою богослов'я), а служителі Церкви мріяли про зміни в її вченні і практиці (реформатори XIII–XIV ст. Марсилій Падуанський, Вільям Оккам, Джон Вікліф, натхненники соборного руху XV ст. Ніколай Кузанський, Жан Жерсон, Франческо Забарелла).

До оновлення Церкви закликали й гуманісти Відродження, які пробуджували критичну думку. Тож Влачіч зупиняється на особі Франческо Петрарки – автора сатиричних творів проти духовенства і Римської Церкви як “нового Вавилону”, а також на постатях Данте Аліґ'єрі, Рудольфа Аґріколи, Конрада Цельтеса, Енео Сільвіо Пікколоміні, Лоренцо Валли, Ніколо Макіавеллі, польського гуманіста Берната з Любліна. Поважне місце у творі посіли передвісники Реформації Джироламо Савонарола, Ян Гус, Ієронім Празький та інші мученики, які під тортурами не зрадили істинну Церкву і пробудили багатьох християн від “духовної сплячки”. Крім славетних персоналій раннього і середньовічного християнства, Влачіч вводить у розповідь і маловідомих осіб: вони були авторами текстів, які хорватський гуманіст вважав важливими для розкриття свого замислу, або мали відношення до його батьківщини (наприклад, монах-мінорит, на початку XV ст. єпископ Хорватії Теодорит).

Багатьох Божих мужів лютеранський історик протиставляє середньовічним понтифікам, які своїми жадобою до влади і тиранією вони відмовились від апостольсько-

²² У визначенні її кордонів автор посилався на авторитет Авертінуса Баварського (йдеться, вочевидь, про Йоганна Авертіна – на початку XVI ст. придворного історика Баварії), в оцінці діяльності св. Мефодія – на свідчення італійського гуманіста Енео Сільвіо Пікколоміні (папи Пія II).

²³ Відтак, на особливу увагу заслуговує звернення автора до постаті німецького містика XIV ст., відомого критикою церковного кліру, Йоганна Таулера (поряд з ним згадано Мейстера Екхарта), а також до анонімного містичного трактату “Німецька теологія”, датованого XIV ст. Цей твір, виданий Лютером з його передмовою у 1516 р. (другим накладом у 1518 р.), набув значного поширення у протестантській Європі. Влачіч-лютеранин виявив у ньому аргументи на користь своїх антропологічних поглядів. Наприклад: “Людина сама по собі [після падіння Адама] не здатна без Бога подолати свою недосконалість (адже “Ich”, “Mein”, “Mir”, “Mich”, як пояснює автор – усе це лише гордіня Адамова) [...] Людина [я] сама по собі не може і не повинна абсолютно нічого робити для цього відродження і поліпшення [себе]” (Цит. за: Волжин, с.202). За свідченням Іллірика, цей трактат використовував у своїх диспутах Мартін Лютер.

го церковбудівництва і перетворили кафедру св. Петра на осідок антихриста. Надуживаючи розповідями про омани папства, автор акцентує на близькому прищесті Господа, Який остаточно зруйнує це “лігво”. У творі читаємо витяги з викривальних і поетично-сатиричних текстів пізнього Середньовіччя, спрямованих проти папства і сповнених апокаліптики (наприклад, з “Коментаря на Апокаліпсис”²⁴ чи “Епістоли Люцифера”²⁵). Під полемічним кутом зору Влачіч розглядає чимало подій церковного життя.

Розповіді про історичні постаті постійно доповнюються зверненням до церковних соборів – раннях і середньовічних, Вселенських і помісних. Наводячи рішення соборів, автор показував, як римські понтифіки нав’язували Церкві небіблійні вчення і практики (целібат, молитву до святих, інститут кардиналів, культ реліквій). Згадуючи суперечки про інвеституру, він звинувачував пап в ініціюванні “сумних війн, гірших за громадянські”. Особливу увагу приділено соборам XV ст., які прагнули обмежити владу папи і розробляли програми реформ. У такому світлі Влачіч розкривав життя регіональних церков. Він схвалював церкви в Равенні, Аквілеї, Мілані за те, що вони довго пручалися “гніту папи” і зберігали національну літургію; Іллірійську Церкву – за використання в її богослужінні і релігійних піснях (“як свідчить Енео Сільвіо”) народної мови; Церкву Англії – за сповідання “чистого християнства” св. Августина, допоки його не занастив “огидними” нововведеннями папа Григорій VII. Чимало національних церков, на думку автора, прагнули берегти свої традиції і вести самостійну політику. Вміщенням у текст полемічних текстів²⁶ Влачіч виявляв причину Великої Західної схизми у внутрішній боротьбі між понтифіками, а зверненням до православного Сходу підважував власну критику вчення, організації і культу католицької церкви.

На 13–14-й сторінках “Каталогу” Влачіч розповідає про Грецьку Церкву, у сферу впливу якої увів регіон Азії, Македонії, Мезії (антична область у низов’ях Дунаю, в сучасній Болгарії), Валахії, Рутенії, Московії, Африки. Він відніс ці кафедри до того світу, який зберігав засади давньої Церкви: не сповідував учень про папський примат, чистилище, індульгенції, не приймав целібату, Євхаристії під одним видом (тільки хлібом), приватної меси, служби за померлими, шанування статуй, вважаючи це все блюзнірством. Висновок автора: це свідчення того, що названі ідеї ніколи не існували у давній Церкві, а є лише вигадкою папства. Відтак, східні церкви завжди протистояли антихристу, які б інвективи на них не наводили католики. Надалі Влачіч перелічує головні істини східних церков, які вважає виразом католицькому вченню. Щоправда, у цьому

²⁴ На початку статті про цю пам’ятку Влачіч зазначив: Лютер видав її нещодавно, а цей текст уже набув поширення від Франції до Польщі. Йдеться, мабуть, про “Коментар на Апокаліпсис”, написаний лоллардами (прихильниками англійського реформатора Джона Вікліфа), який у 1527 р. надіслав з Британії до Німеччини лютеранин Йоганн Брісман. Лютер одразу опублікував цей текст у Віттенберзі, доповнивши його власною передмовою. У книзі вміщено палку критику папства, названого тут царством антихриста. Про історію пам’ятки див.: Скіннер, с.74.

²⁵ Мається на увазі твір французького гуманіста XIV ст. П’єра Кеффона “Епістола Люцифера до церковних служителів”, виданий лютеранами у Марбурзі 1548 р. Див. про пам’ятку: Wood, р.80, 219, 240.

²⁶ Наприклад, “Інвективи проти Вавилонського монстра” (1393) – віршований полемічний твір номіналіста, канцлера Паризького, згодом ректора Віденського університетів Генріха фон Лангенштайна. Його авторство у “Каталозі” не зазначене. Водночас Влачіч називає інших авторів, які у своїх текстах писали про папу як про “Люцифера”, “втіленого антихриста”, “нового ідола”, наприклад, бенедиктинського ченця Матеуса Паризького, Якуба з Мейсена і Петера з Дрездена, що засвідчили побутування подібних поглядів у Чехії, або Роберта Галла, котрий поширював пророцтва абатиси Гільдегарди Бінгенської про повалення папського трону.

списку виразно простежуються протестантські ідеї²⁷, а саме: православні вважають, що сповідатися треба лише Господу, що пожертви святим – це пожертви дияволу, що не слід шанувати і цілувати хрест, а чудеса святих є оманюю, а ще проклинають освячену воду і таке інше. І тут же посилається на вельми сумнівне джерело – рукопис угорського королевича, католицького святого Емеріка, про якого вже до XVI ст. склалися всілякі легенди.

Розглядаючи Христову Церкву як Вселенську Ойкумену, Влачіч часто виходить за територіальні кордони католицької Європи. У “Каталозі” присутні церковні (пустельник Антоній Великий, святителі Василій Великий, Григорій Богослов, Йоан Золотоустий) і деякі світські постаті православного Сходу – знову ж таки, задля ілюстрації авторської ідеології. Наприклад, палестинський святий Епіфаній Кіпрський (статтю про нього доповнюють уривки з його протиретичних текстів) удостоївся уваги хорвата за “критику культу Діви Марії, [...] що є найгіршою ересю” (Mathiae, 1556, p.21). А візантійський імператор Михаїл (помилково віднесений Влачічем до роду Палеологів²⁸), який в історії залишив по собі сумну славу, відзначений за те, що виступив проти зазіхань папи Ніколая I на теократичну владу. В окремих статтях вміщено історичні доповнення до біографій: в них розкриваються важливі події з життя Західної та Східної Церков і визначаються причини їх розділення. А деякі біографії перетворюються у розлогі екскурси в церковну історію: наприклад, стаття про патріарха Фотія – у розповідь про протистояння єпископів Рима і Константинополя.

Ще одна тематична лінія “Каталогу” стосується еретичних рухів, які Влачіч трактував як прояв занепаду Церкви, вважаючи їх водночас чинником її подальшого розкладу. У невеличких статтях автор згадав агапітів, котрі у ранньому християнстві поборювали сприймали співжиття священників із хатніми служницями, і св. Героніма, який постраждав за критику цього явища; бесеритів (від сирійця-чарівника Бесера, що вплинув на імператора-іконоборця Льва III Ісавра); ересіархів XIII ст. Герардо Сегареллі з Парми і Дольчіно з Наварри – лідерів спільноти “апостольських братів”, які викривали католицьких служителів і проповідували загальне братерство віруючих (Влачіч вкотре відмітив ототожнення ними папи з антихристом, Римської Церкви – з Вавилонською блудницею). Більшу за обсягом статтю автор присвятив булгарам (тобто богомилам, які у X ст. започаткували антицерковний рух на Балканах), ще докладнішу – вальденсам (учням ліонського купця П'єра Вальдо, на початку XII ст. визнаного Церквою еретиком).

Статті про богомилів і вальденсів написані Влачічем на основі фактичного матеріалу, запозиченого із середньовічних текстів. Він посилається, наприклад, на “Історію Богемії” Енео Сільвіо Пікколоміні та полемічні твори чеського утравкіста Яна Рокицана. Статті про богомилів і вальденсів містять описи історії виникнення і регіонів поширення цих рухів та їх переслідувань. Стосовно богомилів хорватський історик взагалі занурився в історію становлення єпископської кафедри у Болгарському царстві і боротьби за неї Західної Церкви. Подібний історичний екскурс щодо вальденсів доповнений переліком указів світської і церковної влади, рішеннями помісних соборів, які вносили вирок еретикам, змалюванням жахливих тортур над ними. Деякі ідеї і практики, яких дотримувалися вільнодумці, викликали явну симпатію Влачіча: він відзначив

²⁷ Таке трактування православ'я згодом буде використане тюрингенськими богословами в їх відомому листуванні з константинопольським патріархом Єремією II Траносом (див. про це: Любашенко, 2017b, с.136–139).

²⁸ З огляду на зміст статті, йдеться про Михаїла III, прозваного П'яницею, який був останнім правителем Аморійської династії.

чистоту апостольського життя богомилів, а щодо вальденсів – їх відмову від церковного учительства і переклади з Біблії. Цікаво, що статтю про мучеників Яна Гуса та Ієроніма Празького хорватський історик почав із твердження про неабиякий вплив на чехів вальденсів (відомо, що, тікаючи від інквізиції, вони шукали притулку в Чехії, Польщі, Угорщині). Варто зазначити, що стаття про двох чеських реформаторів – а Мартін Лютер вважав Гуса чи не головними своїми попередниками – зайняла у “Каталозі” три сторінки²⁹, про грізного викривача аморалізму папи Олександра IV Джироламо Савонаролу – лише одну, а про вальденсів – 53 (до того ж, він згадує про них в низці інших статей, називаючи імена прихильників руху у Західній Європі, Чехії і Польщі). Влачіч не просто розповідав про вальденсів. Він виявляв спільне між ними і протестантами, що полягало насамперед у запереченні інституту папства і переконаності у захопленні Римського престолу антихристом. П'єр Вальдо був представлений автором як чесний муж, що повстав проти “стовпів” папства – католицьких схоластів, а вальденси – сміливцями, що розірвали з “язичницьким Вавилоном”, визнали Христа єдиним посередником між Богом і людиною. Найбільше уваги Влачіч приділив визначенню того, що відрізняло вальденсів від протестантів, здійснивши ретельну ревізію поглядів і практики вільнодумців³⁰. Такий тематичний пріоритет посилював полемічну спрямованість “Каталогу”.

Як бачимо, зміст твору виходив далеко за межі біографічної історії. Автор окреслив у ньому кілька сюжетних ліній, які постійно перетинаються. Провідна лінія стосується християнських постатей, та Влачіч представляє їх у контексті багатьох подій релігійного і політичного життя, історії і рішень церковних соборів, богословських і полемічних текстів, дійсної боротьби за церковну владу. При цьому акцентує на тих подіях і джерелах, що мали обґрунтувати його головний ідейний задум: Римська Церква відійшла від Христа, але її можна відродити, якщо спиратися на той духовний фундамент, який зберегли і передали нащадками видатні особистості минулого і нескорений ідолу народ Божий.

Оскільки видима Церква завжди обіймає два світи – духовний і земний, її будівничими було чимало світських осіб. З огляду на це, церковну лінію “Каталогу” цілком логічно доповнили політичні постаті, хоча головну увагу автор звернув на державних діячів, що закладали підвалини західної цивілізації. Наприклад, обширна стаття присвячена життю і діям Карла Великого, якого Влачіч змалював як мудрого правителя, натхненника освіти, борця з язичництвом, ініціатора важливих для Церкви законів. Герой іншої статті – імператор Сигізмунд I Люксембург – удостоївся уваги насамперед за те, що скликав Констанцький собор і зупинив розкол Західної Церкви. Представлений у книзі корпус благочестивих володарів налічує більше двадцяти осіб, більшість з яких, утім, пов'язана з німецькими землями. А свою “Присвяту”, вміщену у вступній частині книги, Іллірик адресував покійному саксонському курфюрсту Йоганну Фрідріху I Великодушному (противнику союзу лютеранських князів з імперською владою, якого Карл V позбавив титулу і значної частини володінь) і його сином – Йоганну Вільгельму та Йоганну Фрідріху II, віддавши їм шану за вірність реформі Лютера.

²⁹ Влачіч насправді вельми цінував чеських реформаторів: впливу їхніх ідей в Європі, розвитку Реформації у Чехії (на прикладі вкльфіста Пітера Пейна, гуситів або лідера таборитів Яна Жижки) він присвятив ще кілька статей “Каталогу”. Крім цього, хорватський учений одним із перших підготував збірник матеріалів про Яна Гуса та Ієроніма Празького, до якого ввійшли історичні документи про них, уривки з їхніх творів і листів (Flacii, 1558).

³⁰ Суперечку з вальденсами Іллірик продовжив збором проти них нових матеріалів і полемічних текстів, що увійшли в компілятивне видання “Учення вальденсів”, яке побачило світ у Базелі (Flacius, 1568).

Таким чином, біографічні нариси “Каталогу” насичені об’ємним “фоновим” матеріалом, який, на перший погляд може здатися, відводить читача від головної сюжетної лінії. Але така тематична багатозаровість, така масштабність представленої картини історичної боротьби за істинну Церкву не випадкові. У книзі всі події і факти спрямовані на висновок, який повинен сповнити читача оптимізмом: правда завжди на боці тих, хто зберігає вірність Богові.

Цікаво, що постать Мартіна Лютера у “Каталозі” відсутня, хоч ім’я німецького реформатор згадується і в “Передмові”, і на багатьох сторінках. Текст книги побудований так, що усі змальовані у ній герої ніби вказують на нього. Влачіч засвідчив цей задум ще на початку праці, пишучи, що виносить на суд читача “не надто значний список тих, хто, до блаженної пам’яті доктора Мартіна”, засуджував папство та його омані (Mathiae, 1556, col. 44f). А отже, Лютер мав незримо вінчати цей величний пантеон Божих обранців і цим доводити, що у своїй боротьбі гідно продовжив благочестивих попередників.

Насправді ж лише у вальденсів Влачіч виявив погляди, які ріднили їх з протестантами. Думки і вчинки багатьох інших “свідків” відповідали його засадничій ідеї лише формально (якщо взагалі не були сконструйовані в уяві самого автора). Парадокс полягає у тому, що для нього вальденси так і залишились еретиками. І, дійсно, трактування Церкви як духовного союзу, проповідництво мирян, виборність священників і самовільне чинення таїнств, ідеали апостольських бідності і братерства, надмірне благочестя чернечого типу і відмова від будь-якої співпраці з “неправедною” владою – таке вільнодумство вальденсів виходило за межі переконань лютеранина, який ревно намагався виявити зв’язок протестантизму з церковною традицією.

Попри очевидну ідейну заангажованість, твір набув популярності, що зумовило його численні перевидання. Можливо, сам Влачіч розглядав “Каталог” як досвід майбутніх наукових студій. Не випадково ця історична розвідка стала своєрідною концептуальною основою головного історичного проекту, ініційованого хорватським гуманістом. Ідеться про багатотомну “Церковну історію”, яка виходила у різних містах Німеччини у 1559–1574 рр.; перші три книги побачили світ одним томом у Базелі (Ecclesiastica). З огляду на Магдебург, в якому починав роботу створений Влачічем Комітет – консорціум авторів і видавців (відомих в історіографії як центуріатори), і на структуру праці (кожна книга присвячувалась одному століттю), вона отримала назву “Магдебурзькі центурії” (далі “Центурії”). Її автори мали на меті простежити історію Церкви від I ст. до середини XVI ст., однак за життя Влачіча було видано лише 10 томів, які охопили перші 13 століть християнства. Ця праця набула слави “видатного наукового проекту сучасності” (Die “Magdeburger Centurien”, s.5), стала “унікальним в історіографії XVI ст. колективним дослідженням, першою науково обгрунтованою реконструкцією багатомірової християнської історії” (Андронов, 2019, с.2).

Чому “Центурії” пов’язують з Матієм Влачічем, хоча він насправді не був їх автором³¹? Насамперед, йому належала ідея видання³². Католики заперечували історичний зв’язок

³¹ Ім’я Влачіча зазначене лише як автора “Присвяти” (поряд з Йоганном Вігандом, Матеусом Юдексом і Базиліусом Фабером), якою відкривається праця.

³² Влачіч обговорював її ще за кілька років до виходу першого тому під час листування з гуманістом-реформатором, дипломатом (перебував на службі в імператора Фердинанда I Габсбурга та його сина Максимиліана II) Каспаром фон Нідбруком (однокурсником Влачіча у Віттенберзі), який працював у багатьох книгозбірнях Європи, закупаючи для Віденської королівської бібліотеки рукописи, зокрема візантійські. Завдяки Нідбруку, центуріатори отримали більшість манускриптів з Італії, Корсики, Іспанії, Франції, Угорщини, Трансильванії, Греції, Туреччини, Польщі, Московії. Не випадково Нідбрука іноді називають голов-

лютеранства з Христовою Церквою, трактуючи його лише як нову ересь. Послідовники Лютера прагнули виявити історичні корені протестантизму і довести відновлення ним ідеалів апостольської Церкви, від яких, на їхню думку, відійшов Римський престол. Полемічна доба, в якій працювали історики XVI ст., змусила Влачіча знову поєднати у своєму задумі апологетику та історію, надавши останній значення “фундаменту доктрини”. При цьому він уперше вирішив відмовитися від нарративу середньовічних хронік, мріючи піднести церковну історію на рівень наукового аналізу. Задумана праця мала ґрунтуватися на історичних і церковних документах, писемних і культурних пам’ятках. Робота над “Центуріями” починалася з пошуку, систематизації і критичного вивчення об’ємної джерельної бази – численних манускриптів, розшукуваних у монастирях, церковних і світських зібраннях католицького Заходу і християнського Сходу, Угорщини, Чехії, Речі Посполитої, Московії³³ (наукові мандри соратника Влачіча Маркуса Вагнера охопили, наприклад, регіон від Шотландії і Данії до Єрусалиму). Хорватський гуманіст листувався з багатьма церковними і світськими діячами, заручаючись їх підтримкою у придбанні і копіюванні рукописів, адже Католицька Церква часто створювала перешкоди у доступі до джерел.

Масштаб запланованого передбачав участь у проекті значної кількості учених. Влачіч став головним промоутером науково-видавничого Магдебурзького комітету (з ретельним розподілом обов’язків усіх його членів), створеного для роботи над виданням, вербувальником численних шукачів манускриптів, перекладачів, переписувачів, коректорів, друкарів, макетувальників, а також спонсорів, бо підготовка до написання текстів, робота залучених авторів, публікація томів вимагали чималих коштів. Велика група помічників працювала над опублікованими і рукописними творами християнських письменників, середньовічними хроніками і документами, здійснюючи тематичні виписки за інструкцією, розробленою Влачічем у “Загальних правилах витягів із творів істориків і отців Церкви”, в яких він розкрив свої принципи і техніку роботи з текстами. Правила передбачали не лише фіксацію авторських міркувань, подій і фактів, а й їх ретельну звірку з іншими джерелами та оцінку з урахуванням загального історичного контексту, в якому діяв той чи інший автор або відбулась певна подія. Видання “Центурій” взяв на себе знаний базельський друкар і вчений Йоганн Опорін. Перший том мав такий успіх, що вже наступного року світ побачив другий його наклад. Редагуванням останніх томів займався французький гуманіст, засновник сучасної історичної хронології Жозеф Юст Скалігер.

Матій Влачіч розробив наукову концепцію видання. Кожний том мав висвітлювати

ним покровителем “Магдебурзьких центурій”. А вже 1556 р. Влачіч виклав концепцію видання у листі до відомого французького гуманіста, політика і юриста Франсуа Бодуена, назвавши її “Методом церковної історії” і просячи його експертної оцінки (Див.: Lyon, pp.253–255; Kess, pp.124–133).

³³ Під час підготовки до видання Влачіч зацікавився церковним і культурним життям у Польщі і Великому князівстві Литовському. Він листувався з місцевими протестантами у пошуках польських і слов’яно-руських текстів. З цим проханням звертався, зокрема, до кам’янецького і куявського єпископа, русина за походженням Яна-Івана Дрогоївського (був двоюрідним братом Станіслава Оріховського) – прихильника церковних реформ, приятеля видатного діяча польської Реформації Анджея Фрича Моджевського. Єпископ підтримував дружні стосунки з європейськими протестантами, відколи у 1556 р. як посол польського короля Жигимонта Августа II відвідав Німеччину і де в Ляйпцігу познайомився з Влачічем. Їх непублічні контакти тривали й надалі, за що Дрогоївський отримав попередження від папського нунція Луджі Ліппомано і ледь не втратив посаду. Мабуть через ці та інші контакти – з огляду на впливові позиції лютеран у Короні – Влачіч був добре обізнаний з її конфесійними процесами. Тому не випустив з уваги факт Сandomирського синоду, що відбувся у Польщі 1570 р. задля утворення союзу між лютеранами, кальвіністами і чеськими братами, проти чого хорват виступив з рішучим протестом (Kronika; Н. М., s.271–276).

основні аспекти життя Церкви на тлі загально-історичних і політичних процесів певного століття. При цьому автори видання поставили під сумнів традиційну візію історії католицького світу як поступального і правдивого розкриття Божого Провидіння, яким освячувався Римський престол в його рішеннях і діях. Хорватський вчений запропонував розглянути історико-церковний процес як багатошаровий і суперечливий, фактично знову виокремивши у ньому дві Еклезії: інститут папства, що заступив собою Тіло Христове, та “правдивий” народ Божий. Аби підтвердити це “роздвоєння”, автори у першій книзі “Центурій”, відштовхуючись від змісту Біблії і свідочств ранніх християн, здійснили ретельний опис історичних умов явлення Сина Божого, Його життя і діянь як Будівничого Церкви, вчення якої і принципи наслідували Його учні. Цей біблійний ідеал ставав головним орієнтиром в інтерпретації наступної історії, що мала розкрити її темні і світлі сторінки, прорахунки і здобутки й підтвердити засадничу ідею авторів: після встановлення інституту папства Римська Церква відступила від Господа і цим спотворила Божий задум.

Важливість написання загальної церковної історії центуріатори виголосили у “Присвяті” до першої книги, адресованій королю Крістіану III, який здійснив лютеранську реформу в Данії і Норвегії, його сину Фредеріку III та майбутньому імператору Максиміліану II. А свою концепцію церковної історії, нові підходи до неї і схему видання докладно розкрили у “Передмові”, яку конкретизували ще однією вступною частиною – “Методом історичної праці у загальному та в її окремих розділах”.

Давши у “Передмові” високу оцінку попередникам – раннім християнським історикам, центуріатори водночас заявили про намір критично переглянути їхню спадщину, а отже, фактично про розрив з середньовічною традицією в осмисленні минулого. Наголосивши на сучасній епосі, яку репрезентують протестанти в своєму прагненні відновити істинну Церкву, центуріатори визначили новий вектор церковної історії. Він мав відповідати їх ідейній максимі: пошук Христової істини можливий лише за умови повернення до Божого Слова, об’єктивне розкриття історії можна забезпечити лише зверненням до правдивих джерел. Відтак, лютеранські вчені окреслили свій метод як критичний аналіз документів і переосмислення історії. На думку російського візантиніста Олексія Лебедева, вони першими “зробили з церковної історії справжню науку [...], збудивши християнський світ до поглибленого вивчення минулого” (Лебедев, с.252, 259). Саме з “Центурій”, за оцінкою І. Андронова, почалося методологічне усвідомлення істориком своєї праці, було закладено підвалини сучасної теорії історії (Андронов, 2014b, с.173).

Концепція центуріаторів зумовила тематичну спрямованість і структуру видання: кожна книга була поділена на 16 розділів – своєрідних тематичних блоків, укладених в єдину систему. У них розповідалося про поширення Церкви та її переслідування; правдиві і помилкові вчення; обряди і церемонії; собори, церковне управління і дисципліну; інститут папства і відносини з державою; розколи та ідейні суперечки; провідних служителів і церковних вчителів; відомих єпископів і мучеників; знамення і чуда; взаємини з нехристиянськими релігіями і політичні події. Поділ книг на окремі епохи за принципом хронології давав змогу виявити те нове, що народжувалося у надрах християнства і розвивалося у контексті суспільних перетворень. Кожну книгу завершували короткий виклад її змісту і глосарій використаних понять, що спрощувало сприйняття читачем об’ємного матеріалу.

Особливу увагу протестантські вчені приділили змінам у догматах і церковному управлінні, у поглядах релігійних діячів і мислителів. Автори намагалися з’ясувати, як і чому виникали нові ідеї, вводились нові обряди та вимоги до священства і чернечі

обітниці, чим зумовлювались обмеження в житті пастви та ускладнення літургії. Перелічені зміни свідчили про поступове розділення між церковною владою і народом Божим, пояснювали причини появи мучеників і пророків, благочестивих осіб і праведників, які протистояли “викривленню папством засад апостольської Церкви”. У багатьох фактах і подіях автори намагалися виявити закономірність історичного процесу як прояв Божого Промислу: попри різні відступлення Римської Церкви, кількість вірних Божих праведників, осяяних благодаттю, не вичерпувалась. Свою працю центуриатори також, фактично, підносили на рівень Провидіння: адже вони діяли задля того, “щоби Бог зміг здолати зусилля [диявола] і щоби світло Його істини розсіювалося і жило серед деяких людей, аби всі люди не задихнулися в океані брехні, омани і тіней, Він бажав писати історію, яку спочатку заховав і так зберіг від публічного спалення” (Ecclesiastica, col. a2r). Історія Церкви ставала історією Христової істини, котра, блукаючи манівцями, якими водило її папство, буде відроджена у реформі Лютера.

У кожному томі читач міг познайомитися з критичною оцінкою авторами відомих історичних джерел і водночас відкрити для себе невідомі. Безсумнівною здобутком центуриаторів стало введення у науковий обіг нових писемних пам'яток – як світських (наприклад, низки кодексів Каролінгської епохи, зокрема “Міського капітулярія” – інструкції Карла Великого з управління королівськими маєтками, датованої 800 роком), так і релігійних (документів державно-церковної політики Франкської імперії, зокрема рукописів VII–VIII ст. з канцелярії кельнського єпископа Вілліберта або десяткох листів папи Льва III, а також віднайдених ними пам'яток полемічної думки, наприклад, трактату 1440-х років “Заперечення папського примату” тірольського юриста Грегора Геймбурга). Автори видання аргументовано підтвердили апокрифічність “Книги св. Ісидора” (збірника соборних постанов Західної Церкви VI–VII ст., деяких папських послань і так званого Костантинового дару), яка після “Центурій” остаточно закріпила за собою назву Лжеісидорових декреталій. Особливе місце в історичній розповіді протестантів посіли джерела, які мало цікавили середньовічних хроністів: вірогідні документи єретичних рухів і твори ранніх реформаторів.

У ході роботи Магдебурзького комітету, який розпочав видання, Влачіч здійснював редагування, іноді переписування текстів і перевірку джерел; частина манускриптів, переданих у Бібліотеку герцога Августа, позначена його помітками і зауваженнями. Після від'їзду Іллірика до Сні основний тягар з організації проекту взяли на себе його соратники – протестантські вчені Йоганн Віганд, Базиліус Фабер і Матеус Юдекс (Ріхтер), яким належить авторство значної частини “Центурій”. Однак хорватський гуманіст продовжував їм допомагати, надалі шукаючи нових авторів і спонсорів (прихильники Меланхтона цілком усунулися від підтримки Магдебурзького комітету). Роботу над текстами ускладнювали його часті переїзди і протистояння з владою, суперечки і дискусії учасників проекту³⁴. І хоча в час виходу в світ останніх томів хорватський учений змушений був відійти від керівництва Комітетом, своїм виданням “Центурій” завдячують насамперед Влачічу, його задуму, організаційному хисту, натхненності і жертвності.

Водночас, як і у випадку з “Каталогом”, “Центурій” увели в історію полемічний, навіть конфронтаційний дискурс, який істотно вплинув на зміст праці. Католицькі критики закидали центуриаторам формальну, навіть штучну періодизацію історичного процесу, яка призводила до повторення багатьох фактів і явищ у різних томах і їх надмірної конотації, або розривала логіку історичної розповіді (наприклад, інформація про єретика

³⁴ Цей бік співпраці центуриаторів розкрито в їхньому листуванні, виданому німецькими істориками Йоганном Шульте і Віктором Біблом (див.: Schulte, Bibl).

Арія ввійшла в один том, а виклад його вчення – в наступні; це виявляло живучість його поглядів, хоча, за церковною традицією, він був переможений). Ще більшої критики зазнали протестантські вчені за порушення об'єктивності при підборі документів, значна частина яких стосувалася подій, ідей та осіб, що відіграли негативну роль в історії Церкви. Заангажованість авторів зумовила їх звернення, всупереч власному ж методу, до сумнівних фактів: переказування анекдотів про окремих пап або легенд (наприклад, про листування між Христом і царем Едеси Абгаром або між апостолом Павлом і античним філософом Сенекою, про угоду папи Сильвестра II з дияволом або про папісу Йоану). І навіть у численних цитатах з Біблії і наведенні біблійних сюжетів підмічено перевагу тих із них, які нібито підтверджували важливі для протестантів погляди. Знижував науковий рівень праці її емоційний стиль, далекий від безпристрасності. Наприклад, уже на першій сторінці свого видання, натякаючи на католицьких схоластів, центуріатори зазначали: “Диявол збентежив деяких фанатичних і сліпих людей, які брудно оскверняють і приховують речі, найважливіші [...] для християнської релігії, з огидними мріями і філософською нісенітницею, породженою маячними і осліпленими умами людей” (Ecclesiastica, col. a2r). На багатьох сторінках тексту знову відтворювалась ідея про антихриста, який в особі папи “занапастив Церкву”. Для її підтвердження автори видання приділили особливу увагу тим понтифікам, які своїми зазіханнями на земну владу, корупцією, аморалізмом немов би доводили логічність майбутнього реформаційного вибуху. Образ папи-антихриста, дійсно, був вельми популярним у протестантській полеміці XVI ст.³⁵, що, як і вся релігійна полеміка того часу, зловживала емоційністю і брутальністю. Відтак, введення у “Центурії” цього образу і застосування у тексті лайливих зворотів робило працю надмір ідеологізованою. Усе це спровокувало таку ж змістовну, підтверджену об'ємним документальним корпусом, водночас не менш палку і тенденційну відповідь Римського престолу. З позиції католицької еkleзіології протестантам парировав італійський кардинал, учений, член конгрегації ораторіанців Цезар Бароній (Чезаре Бароніо) у 12 томах своїх “Церковних анналів” (Рим, 1588–1607).

З появою двох версій історії Церкви, в яких вона отримала різні, іноді цілком протилежні інтерпретації, історична дисципліна набула виразної конфесійної ангажованості та стала складовою ідейного протистояння у постреформаційній Європі.

Натомість, для протестантизму концепція “Центурій” мала неабияке значення. Вона забезпечувала вирішення проблеми його історичних коренів, оскільки розрив із Церквою позбавляв нову релігію власного минулого. Його пошуки могли сягати лише того періоду, коли християнство ще не знало інституту папства, а взірцями мали стати ті попередники, які зберегли і передали нащадкам чистоту Христової віри. Таку протестантську реставрацію, що трактувалась як духовно-історичний континуум, втілював у своїх лекціях з історії християнства німецький богослов XIX ст. Адольф фон Гарнак. Він писав: “Протестантизм [...] як реформація [...] не був самовільним явищем [...], а став завершенням довгого ланцюга споріднених з ним, хоча й безсилим реформаційних спроб середніх віків [...] його історичне положення доводить його наслідуваність [...] це не нововведення, а оновлення [...]. Реформація [...] сягає початку самої релігії” (Гарнак, с.156, 166). Відтак, творення нової історії, яка у задумі Влачіча та центуріаторів мала довести закономірність реформи Мартіна Лютера, ставала фактично історією зародження протестантизму як спадкоємця і виразника “істинного християнства”.

³⁵ Вона ж насправді запозичила його з попередньої традиції, започаткованої середньовічними церковно-опозиційними рухами, радикально налаштованими реформаторами церковного і чернечого життя (див.: Jambrek, 2015).

У Речі Посполитій науковий метод Влачіча, спрямований на критичне осмислення історичних процесів і вивчення джерел, застосував чеський брат, учений і богослов Анджей Венгерський. У своїй хроніці “Слов’янська Реформація” (написана у першій половині XVII ст., вийшла в Амстердамі 1679 р.) він намагався відшукати витоки протестантизму, який в середині XVI–на початку XVII ст. ширився православними землями Східної Європи, у прадавнині слов’янських народів. Автор також починав історію Реформації у слов’янському світі з апостольських часів, а її культурні виміри виводив з кирило-мефодіївської традиції (Wengerscii)³⁶. Ця хроніка стала фактичним матеріалом для праць багатьох учених – польських, чеських, литовських, білоруських, а також українських – насамперед Михайла Грушевського, Івана Малишевського, Ореста Левицького і сучасних істориків, які використали чимало наведених у ній імен, подій і фактів. Це дає підстави вважати творчість хорватського гуманіста Матія Влачіча своєрідним містком між західно- і східноєвропейською історичною наукою.

Список посилань

- [Flacius Matthias], 1568. *Confessio Waldensium de plerisque nunc controversis dogmatibus: ante 134 annos contra claudicantes Hussitas scripta [...]*. Basileae: Johannes Oporinus.
- [Mathiae Flacii Illyrici], 1573. *Catalogus Testium Veritatis. Historia der zeugen, Bekenner und Märterer [...]*. Franckfurt am Mayn: Johann Schmidt.
- Bibl, V., 1896, 1897, 1898, 1899. Der Briefwechsel zwischen Flacius und Nidbruck. In: *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich*. Wien, 17, s.1–24; 18, s.201–238; 19, s.96–110; 20, s.83–116.
- Bratulić, J., 1976. Vlačićevo udio u hrvatskom i slovenskom protestantskom tisku. *Istra*, 14 (2), s.50–56.
- Bučar, F., 1897. Razgovaranje meju papistu i jednim luteranom. *Nastavni vjesnik*, 5, s.374–379.
- Catalogus und Centurien. Interdisziplinäre Studien zu Matthias Flacius und den Magdeburger Centurien*, 2008. A.Mentzel-Reuters, M.Hartmann, eds. Tübingen: Mohr Siebek.
- CERL Thesaurus accessing the record of Europe’s book heritage. Vlačić Ilirik, Matija*. [online] Available at: <<https://data.cerl.org/thesaurus/cni00006466>> [Accessed 7 Desember 2007].
- Čupković, G., 2016. Jezik hrvatskoga katekizma Otročje Biblije. In: *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, s.75–94.
- Čupković, G., 2018. Jezik Senjaninova Razgovaranja (1555). *Čakavska rič*, 46 (1–2), s.217–234.
- Deutsch, V., 1988. Flacijevci u slovenskoj reformaciji. In: *Blizu ti je riječ: spomen zbornik uz 75 obljetnicu života Josipa Horaka*. B., Lovrec, ured. Zagreb: Duhovna stvarnost, s.105–124.
- Die “Magdeburger Centurien” und die Anfänge der quellenbezogenen Geschichtsforschung eine Ausstellung der Monumenta Germaniae Historica*, 2005. M., Hartmann and A., Mentzel-Reuters, eds. München: Monumenta Germaniae Historica.
- Diener, R. E., 1978. *“The Magdeburg Centuries”: A Bibliothecal and Historiographical Analysis*. PhD diss. Harvard.
- Dilthey, W., 1991. Das natürliche System der Geisteswissenschaften im 17. Jahrhundert. In: W., Dilthey. *Gesammelte Schriften*. Stuttgart–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2, 5.

³⁶ Про зміст хроніки див.: Любашенко, В., 2017а, с.37–60.

Dilthey, W., 1997. Osnovne značajke Vlačićeve hermeneutike. In: B., Dobrić, prev. *Nova Istra: časopis za književnost, kulturološke i društvene teme*, 4, s.203–214.

Ecclesiastica Historia: integram ecclesiae Christi ideam [...] per aliquot studiosos et pios viros in urbe Magdeburgica, 1559, 1. Basileae: per Ioannem Oporinum.

Flacii Illyrici, 1558. *Joannis Hus et Hieronymi Pragensis confessorum Christi historia et monumenta [...]*, 1–2. Norimbergae: Ioannis Montaniet Ulrici Neuberi.

Flacius Illyricus Matthias, 1968. *De ratione cognoscendi sacras literas. Uber den Erkenntnisgrund der Heiligen Schrift. Lateinisch-deutsche Paralelausg.* L., Geldsetzer, ed. & trans. Düsseldorf: Stern-Verlag Janssen.

Frank, Ch., 1989. *Untersuchungen zum Catalogus testium veritatis des Matthias Flacius Illyricus*. PhD diss. Tübingen.

Gadamer, H.-G., 1986. *Gesammelte Werke*, 2. Tübingen: Mohr Siebeck.

H. M., 1906. Pięć pokoleń ewangelickich rodu z Drohojowa Drohojowskich (Notatka z dziejów polskiego kościoła ewangelickiego w ziemi Sanockiej). *Przegląd Historyczny*, 2 (2), s.271–276.

Hartmann, M., 2001. *Humanismus und Kirchenkritik. Matthias Flacius Illyricus als Erforscher des Mittelalters*. Stuttgart: Thorbecke.

Hartmann, M., 2007. Die Magdeburger Centurien und ihre Bedeutung. In: *Die Magdeburger Centurien*, 1. Döbel: Verlag Janos Stekovics, s.55–80.

Ilić L., 2014a. *Milost, vjera i grijeh: teologija Matije Vlačića Ilirika*. Pula: Zavičajna naklada "Žakan Juri".

Ilić, L., 2007. Matthias Flacius Illyricus: a Disciple of Luther. *Ciências da religião – história e sociedade*, 5 (2), pp.60–74.

Ilić, L., 2011. Praeceptor Humanissimus et duo Illyri Garbitius et Flacius. In: *Philipp Melancthon – ein europäischer Reformator*. Ir., Dingel and Ar., Kohnle, eds. Leipzig: Evang. Verl. –Anst., pp.65–80.

Ilić, L., 2013b. Matthias Flacius Illyricus as a Teacher at the Early Modern Lutheran Universities of Wittenberg and Jena in the Middle of the Sixteenth Century. *Synthesis Philosophica*, 28 (1–2), pp.149–159.

Ilić, L., 2013a. Matija Vlačić Ilirik v teoloških kontroverzah 16 stoletja. *Stati inu obstati*, 17/18, s.217–238.

Ilić, L., 2014b. *Theologian of Sin and Grace: The Process of Radicalization in the Theology of Matthias Flacius Illyricus*. Mainz: Vandenhoeck & Ruprecht.

Jambrek, S., 2012. Flacius' Struggle for the Freedom of the Church. *KAIROS – Evangelical Journal of Theology*, 6 (2), pp.175–198.

Jambrek, S., 2015. The teaching of Christ and the Antichrist in the thought of Matthias Flacius Illyricus. *KAIROS – Evangelical Journal of Theology*, 9 (2), pp.221–240.

Jembrih, A., 2007. *Stipan Konzul i "Biblijski zavod" u Urachu. Rasprave i građa o hrvatskoj knjižnoj produkciji u Urachu (1561–1565) i Regensburgu (1568). Prilog povijesti hrvatskoga jezika i književnosti protestantizma*. Zagreb: Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik".

Jerčić, M. M., 2017. Flaciana (1563–1575) u digitalnim knjižnicama. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 43/2 (86), s.541–584.

Jundt, A., 1883. *Les Centuries de Magdebourg, ou La renaissance de l'historiographie ecclésiastique au seizième siècle leçon d'ouverture*. Paris: Fischbacher.

Kaufmann, Th., 2003. *Das Ende der Reformation. Magdeburgs "Herrgotts Kanzlei" (1548–1551/2)*. Tübingen: Mohr Siebeck, s.157–207.

Keller, R., 1984. *Der Schlüssel zur Schrift. Die Lehre vom Wort Gottes bei Matthias Flacius Illyricus*. Hannover: Lutherisches Verlagshaus.

Kess, A. H., 2008. *Johann Sleidan and the Protestant vision of history Alexandra*. Aldershot–Burlington: Ashgate.

Kidrič, F., 1924. "Otrozhia Biblia 1566". *Casopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, 4, s.121–139.

Klaić, V., 1899. *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*. Zagreb: Naklada St. Kugli.

Kordić, I., 1992. *Hermenautika Matije Vlačića Ilirika*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.

Kordić, I., 2002. *Predaja i istina: Aurelije Augustin – Vlačićev svjedok istine?* Zagreb: Naklada Jurčić.

Kordić, I., 2005. Hrvatski filozofi IV: Matija Vlačić Ilirik – Mathias Flacius Illyricus (1520–1575). *Prolegomena: Časopis za filozofiju*, 4 (2), s.219–233.

Kordić, I., 2007. *Razum, vjera i neznanje: Matija Vlačić Ilirik i svijet reformacije*. Zagreb: Naklada Jurčić.

Koruza, J., 1984–1985. Kulturni stiki med Tübingenom in Ljubljano v XVI. stoletju. *Jezik in slovstvo*, 30, 1/2.

Kronika Drohojowskich, na podstawie badań archiwalnych, 1904, 1. Oprac. J., Drohojowski. Kraków: Nakład rodziny.

Laszowski, E., 1909. *Vlačić Franković (Mathias Flacius Illyricus): glasoviti Hrvat-Istranin XVI vijeka*. Zagreb: Družba Braće hrvatskog Zmaj.

Laur, N., 1952. *Gesetz und Evangelium bei Matthias Flacius Illyricus. Eine Untersuchung zur lutherischen Theologie vor der Konkordienformel*. Lund: C.W.K.Gleerup.

Luciani, T., 1869. *Mattia Flacio, Istriano di Albona. Notizie e documenti*. Pula: G. Seraschin.

Lyon, G. B., 2003. Baudouin, Flacius and the Plan for the Magdeburg Centuries. *Journal of the History of Ideas*, 64 (2), pp.253–272.

Mathiae Flacii Illyrici, 1556. *Catalogus testium Veritatis, qui ante nostram aetatem reclamarunt Papae [...]*. Basileae: per Ioannem Oporinum.

Mathiae Flacii Illyrici, 1562. *Catalogus testium veritatis, qui ante nostram aetatem Pontifici Romano, eiusque erroribus reclamarunt [...]*. Argentinae: Paul Machaeropoeum [Straßburg], Johann Oporinus [Basileae].

Matija Vlačić Ilirik [II], 2008. *Zbornik radova s Drugog međunarodnog znanstvenog skupa Matija Vlačić Ilirik, Labin, 2006. M.*, Miladinov, ured. Labin: Grad Labin.

Matija Vlačić Ilirik [III], 2012. *Beiträge der dritten internationalen Konferenz zu Matthias Flacius Illyricus, Labin, 2010. M.*, Miladinov and L., Ilić, ured. Labin: Grad Labin.

Matthia Flacio Illyrico Albonense, 1567. *Clavis Scripturae, seu de Sermone Sacrarum literarum [...]*. Basileae: per Paulum, 2.

Matthia Flacio Illyrico, 1567. *Clavis Scripturae, seu de Sermone Sacrarum literarum [...]*. Basileae: per Ioannem Oporinus & Eusebium Episcopium, 1.

Matthias Flacius Illyricus – Biographische Kontexte, Theologische Wirkungen, Historische Rezeption. Labin, 2015, 2019. Ir., Dingel, J., Hund and L., Ilić, eds. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Matthias Flacius Illyricus, 2009. *La Clé des Écritures Clavis Scripturae Sacrae (1567). Partie 2, Traité I. De ratione cognoscendi sacras literas. De la connaissance des saintes Écritures.* Ph., Büttgen and D., Thouard, eds. Paris: Presses Universitaires du Septentrion, pp.67–134.

Matthias Flacius Illyricus, 2011. *How to Understand the Sacred Scriptures. From Clavis Scripturae Sacra.* W. R., Johnston, trans. Saginaw, MI: Magdeburg Press.

Matthias Flacius Illyricus: Leben & Werk. Internationales Symposium, Mannheim, Februar 1991, 1993. J., Matešić, ed. München: Südosteuropa-Studien.

Međunarodni znanstveni skup "Matija Vlačić Ilirik". Matija Vlačić Ilirik: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa "Matija Vlačić Ilirik", Labin, 2001, 2004. St., Jambreč, ured. Labin: Grad Labin.

Meršić, M., 1971. Die Anfänge des burgenländischen kroatischen Schrifttums. In: *Burgenländische Heimatblätter.* Eisenstadt, 33, s.140–143.

Mirković, M., 1938. *Flacius.* Zagreb: Hrvatska naklada.

Mirković, M., 1954. Pokušaj Matije Vlačića Ilirika da osnuje sveučilište u Regensburgu i u Celovcu. In: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti,* 300, s.537–573.

Mirković, M., 1957. *Matija Vlačić.* Beograd: Nolit.

Mirković, M., 1960. *Matija Vlačić Ilirik.* Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, s.74–92.

Mirković, M., 1980. *Matija Vlačić Ilirik,* 1–2. Pula [etc.]: Čakavski sabor.

Moldaenke, G., 1936. *Schriftverständnis und Schriftdeutung im Zeitalter der Reformation,* 1 (Matthias Flacius Illyricus). Stuttgart: Kohlhammer.

Nacinovich, E., 1886. *Flacio: studio biografico-storico.* Fiume: Tipo-Litografico di Emidio Mohovich.

Olson, O. K., 1993. Baldo Lupetino, Venetian Martyr. *Lutheran Quarterly,* 7, pp.7–18.

Olson, O. K., 2002. *Matthias Flacius and the survival of Luther's reform.* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Olson, O. K., 2008. Mathias Flacius and the "Bible Institute" in Urach. *KAIROS – Evangelical Journal of Theology,* 2 (2), pp.181–188.

Olson, O. K., 2010. *Matija Vlačić i opstanak Lutherove reforme.* Zagreb: Bogoslovni institut–Labin: Grad Labin.

Olson, O. K., 1966. *The "Missa Illyrica" and the liturgical thought of Flacius Illyricus.* PhD diss. Hamburg.

Opća enciklopedija, 1982. J., Šentija, glav. ured. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 8 (Š–Žva).

Otrozhia biblia [Sebastijan Krelj; spremno besedo prispevala M.Orožen in B.Gerlanc], 1987. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Otrozhia biblia. Ein Handtbüchlein. Darinn ist unter andern der Chatechismus von fünfferlei Sprachen, 1566. Regensburg: Johann Burger.

Preger, W. I., 1859–1861. *Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit.* Erlangen: Theodor Blässing, 1–2. Reprint: Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1964.

Razgovaranje: pretisak i transkripcija djela 'Razgovaranje meju Papistu i jednim Luteran(om)' tiskanim 1555. g. / Anton Senjanin, [2005]. Al., Jembrih and St., Jambrek, eds. Zagreb: Bogoslovni institut. Nacionalna i sveučilišna knjižnica.

Reventlow, H. G., 2010. *History of Biblical Interpretation*, 4. Atlanta: Society of Biblical Literature.

Ritter, J. B., 1725. *Matthiae Flacii Illyrici Leben und Tod. Aus theils bekannt-theils unbekanntem Urkunden, Schrifften und Brieffen, anderer und seiner selbst, Zur Erläuterung der Kirchen-Historie, des XVI. Seculi.* Franckfurth – Leipzig: Ziegler,

Schaumkell, E., 1898. *Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Magdeburger Centurien.* Ludwigslust: Kober.

Scheible, H., 1966. *Die Entstehung der Magdeburger Zenturien. Ein Beitrag zur Geschichte der historiographischen Methode.* Gütersloh: Mohn.

Schmidt, B., 1976. Polemika oko autorstva Vlačićeve spisa "Razgovaranje meju papistu i jednim luteran". *Istra*, 14 (2), s.57–64.

Schmidt, B., 1993. Das Alphabetum Slavonicum in der Otzrozhia Biblia von 1566 – sur Frage der Autorschaft des Flacius Illyricus. In: *Matthias Flacius Illyricus: Leben & Werk. Internationales Symposium, Mannheim, Februar 1991. J.*, Matešić, ed. München: Südosteuropa-Studien.

Schulte, J.W., 1877. Beiträge zur Entstehungsgeschichte des Magdeburger Centurien. In: *Bericht der Philomathie in Neisse*, 19, s.50–148.

Schumann, M., 2017. *Matija Vlačić Ilirik: historiograf s predumišljajem.* Zagreb: Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik".

Schwartz, K. A. von, 1933. *Die theologische Hermeneutik des Matthias Flacius Illyricus.* München: Voglieder.

Stancovich, P., 1828–1829. *Biografia degli uomini distinti dell'Istria*, 2. Trieste: Marenigh.

Twisten, A., 1844. *Matthias Flacius Illyricus: eine Vorlesung.* Berlin: G. Bethge.

Vlačić Ilirik Matija, 1960. *Katalog svjedoka istine [...].* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Vlačić Ilirik Matija, 1993. *O načinu razumijevanja Svetog pisma.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Vlačić Ilirik Matija, 1994. *Paralipomena dialectices.* Zagreb: Školska knjiga.

Vlačić Ilirik Matija, 1998. *Katalog svjedoka istine.* Zagreb: Dom i svijet.

Vlačić Ilirik Matija, 2009. Spis protiv papina primata. *KAIROS – Evandeoski teološki časopis*, 3 (1), s.137–171.

Vlačić Ilirik Matija, 2011. Kratki pregled vjere Isusa Krista i Antikrista. *KAIROS – Evandeoski teološki časopis*, 5 (1), s.129–136.

Vorano, T., 2016. Mattia Flacio Illirico negli scritti di Gravisi, Stancovich, Luciani e Nacinovich. *ATTI, Centro di Ricerche Storiche – Rovigno*, 156, p.47–62.

Wengerscii Andreae, 1679. *Libri quatuor Slavoniae Reformatae [...].* Amstelodami: Apud Ianssonio Waesbergios. Reprint: Węgierski A. *Libri quatuor Slavoniae Reformatae.* J., Tazbir, red., M., Brożek, praef. Varsoviae: PWN, 1973.

Wood, D., 2003. *Clement VI: The Pontificate and Ideas of an Avignon Pope.* Cambridge: University press.

Zovko, J., 2007. Die Bibelinterpretation bei Flacius (1520–1575) und ihre Bedeutung für die moderne Hermeneutik. *Theologischen Literaturzeitung*. Leipzig: Evang. Verl.-Anst., November.

Андронов, И. Е., 2012б. Локальный метод в “Магдебургских Центуриях”. В: *Переходные периоды во всемирной истории: трансформации исторического знания*. Москва: ИВИ РАН, с.217–237.

Андронов, И. Е., 2012а. Библейские тексты как источник в “Магдебургских Центуриях”. В: *Люди и тексты. Исторический альманах*. Москва: ИВИ РАН, с.244–277.

Андронов, И. Е., 2014а. Вальденсы в “Каталоге свидетелей истины” Матиаса Флация. *Вестник Томского государственного университета. История*, 6 (32), с.110–114.

Андронов, И. Е., 2014б. “Магдебургские Центурии” и историографическая традиция Евсевия Кесарийского. В: *Люди и тексты. Исторический альманах. Античная традиция в исторической культуре западноевропейского средневековья*. Москва: ИВИ РАН, с.170–185.

Андронов, И. Е., 2015а. “Каталог свидетелей истины” Матиаса Флация как историческое сочинение. *Вестник Костромского государственного университета*, 21 (1), с.18–21.

Андронов, И. Е., 2015б. Тексты как “свидетели истины” в “Каталоге” Матиаса Флация. *Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация*, 1, с.55–63.

Андронов, И. Е., 2019. *Nostrī Saeculi Novatores: межконфессиональная полемика в западноевропейской церковной историографии XVI в.* Москва–Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив.

Богачов, А. Л., 2012. *Герменевтичний досвід як предмет філософії*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, Україна.

Волжин, С. В., 2016. Мартин Лютер и “Немецкая теология”: к вопросу о мистике как источнике реформационной теологии. В: *VERBUM. Исповедь и покаяние: у истоков формирования самосознания европейского индивида. Альманах*. Псков: Издательство Псковского государственного университета, с.193–205.

Гарнак, А., 2001. Сущность христианства. В: *Раннее христианство*, 1. Москва: АСТ–Харьков: Фолио.

Дильтей, В., 2013. *Воззрение на мир и исследование человека со времен Возрождения и Реформации*. Москва–Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив.

Доронин, А. В., 2011а. Магдебургские центурии, 2 (1). В: *Культура Возрождения. Энциклопедия*. Москва: РОССПЭН, с.149–151.

Доронин, А. В., 2011б. Флак Иллирик Маттиас (Flacius Iliricus Matthias), 2 (2). В: *Культура Возрождения. Энциклопедия*. Москва: РОССПЭН, с.440–441.

Каріков, С. А., 2018. *Лютеранська конфесіоналізація в Саксонії в 1525–1580 рр.* Харків: НУЦЗУ.

Колодний, А. М., ред., 2008. *Академічне релігієзнавство*. Підручник. Київ: Світ знань.

Лебедев, А. П., 1903. *Церковная историография в главных ее представителях с IV-го века до XX-го*. Санкт-Петербург: Издание книгопродавца И. Л. Тузова.

Левченко, Н., 2018. *Біблійна герменевтика в давній українській літературі*. Харків: Майдан.

Любащенко, В., 2017а. Осмислення Реформації в протестантській історіографії ранньомодерного часу. *Богословские размышления*, 19.

Любащенко, В., 2017б. Пошуки альтернативної унії: православні і протестанти у контексті Берестя. В: *Любащенко В. Реформація і протестантизм: український контекст*. Київ: Саміт-Книга, с.132–157.

Наливайко, Д., 2007. *Компаративістика й історія літератури*. Київ: Акта.

Скиннер, К., 2018. *Истоки современной политической мысли, 2*. Москва: Издательский дом Дело РАНХиГС.

Соколов, П. В., 2012. *Проблема достоверности в библейской герменевтике второй половины XVI–начала XVIII вв.* Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. Национальный исследовательский университет “Высшая школа экономики”. Москва, Россия.

Шпет, Г. Г., 1989. Герменевтика и ее проблемы. В: *Контекст-1989. Литературно-теоретические исследования*. Москва: Наука, с.231–268.

Шульга, Е. Н., 2004. *Проблематика предпонимания в герменевтике, феноменологии и социологии*. Москва: ИФ РАН.

Яковенко, Н. М., 2007. *Вступ до історії*. Київ: Критика.

References

[Flacius Matthias], 1568. *The Confession of Waldensians of the most controversial opinions now, 134 years before against Hussites written [...]*. Basileae: Johannes Oporinus. (In Latin)

[Matthias Flacii Illyrici], 1573. *A Catalog of Witnesses of the Truth. History of Witnesses, Confessors and Martyrs [...]*. Franckfurt on Mayn: Johann Schmidt. (In German)

Andronov, I. E., 2012a. Biblical Texts as a Source in the Magdeburg Centuries. In: *People and Texts. Historical Almanac*. Moskva: IVI RAN, pp.244–277. (In Russian)

Andronov, I. E., 2012b. The Local Method in the “Magdeburg Centuries”. In: *Transitional periods in World History: the Transformation of Historical Knowledge*. Moskva: IVI RAN, pp.217–237. (In Russian)

Andronov, I. E., 2014a. Waldenses in the “Catalog of Witnesses of Truth” by Matthias Flacius. In: *Bulletin of Tomsk State University. History*, 6 (32), pp.110–114. (In Russian)

Andronov, I. E., 2014b. “Magdeburg Centuries” and the Historiographical Tradition of Eusebius of Caesarea. In: *People and Texts. Historical Almanac. Antique Tradition in the Historical Culture of the West European Middle Ages*. Moskva: IVI RAN, pp.170–185. (In Russian)

Andronov, I. E., 2015a. The “Catalog of Witnesses of Truth” by Matthias Flacius as a Historical Composition. *Bulletin of Kostroma State University*, 21 (1), pp.18–21. (In Russian)

Andronov, I. E., 2015b. Texts as a “witnesses of truth” in the “Catalog” by Matthias Flacius. *Bulletin of Moscow University. Series 19. Linguistics and Intercultural Communication*, 1, pp.55–63. (In Russian)

Andronov, I. E., 2019. *Nostri Saeculi Novatores: Interfaith Polemic in 16th century Western European Church Historiography*. Moskva–Sankt-Peterburg: Tsentr gumanitarnykh initsiativ. (In Russian)

Bibl, V., 1896, 1897, 1898, 1899. The Correspondence between Flacius and Nidbruck. In: *Yearbook of the Society for the History of Protestantism in Austria*, 17. Vienna, pp.1–24; 18, pp.201–238; 19, pp.96–110; 20, pp.83–116. (In German)

Bogachev, A. L., 2012. *Hermeneutical Experience as a Subject of Philosophy*. PhD diss. Kyiv. (In Ukrainian)

Bratulić, J., 1976. Vlačić's Contribution in Croatian and Slovenian Protestant printing. *Istra*, 14 (2), pp.50–56. (In Croatian)

Bučar, F., 1897. Conversation between a Papist and a certain Lutheran. *Nastavni vjesnik*, 5, s.374–379. (In Croatian)

Catalogus and Centuries. Interdisciplinary Studies on Matthias Flacius and the Magdeburg Centuries, 2008. A., Mentzel-Reuters and M., Hartmann, eds. Tübingen: Mohr Siebek. (In German)

CERL Thesaurus accessing the record of Europe's book heritage. Vlačić Ilirik, Matija. [online] Available at: <<https://data.cerl.org/thesaurus/cni00006466>> [Accessed 7 Desember 2007]. (In English)

Church History: Complete Idea of the Church of Christ [...] by some scholars and holy men in the city Magdeburg, 1, 1559. Basileae: per Ioannem Oporinum. (In Latin)

Conversation: a reprint and transcription of the 'Conversation between the Papist and a certain Lutheran' printed in 1555 / Anton Senjanin, [2005]. Al., Jembrih and St., Jambreč, eds. Zagreb: Bogoslovni institut. Nacionalna i sveučilišna knjižnica. (In Croatian)

Čupković, G., 2016. The language of the Croatian Catechism of the Children's Bible. In: *Meanders of Croatian Glagolitic*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, pp.75–94. (In Croatian)

Čupković, G., 2018. The language of Senjanin's Conversation (1555). *Čakavska rič*, 46 (1–2), pp.217–234. (In Croatian)

Deutsch, V., 1988. Flatians in the Slovenian Reformation. In: *Your word is near: a Commemoration of the 75th anniversary of the Life of Joseph Horak*. B., Lovrec, ured. Zagreb: Duhovna stvarnost, pp.105–124. (In Croatian)

Diener, R. E., 1978. *"The Magdeburg Centuries": a bibliothecal and historiographical analysis*. PhD diss. Harvard.

Dilthey, W., 1991. The Natural System of the Humanities in the 17th century. In: *Dilthey W. Collected writings*. Stuttgart–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2, 5. (In German)

Dilthey, W., 1997. The main features of Flacius Hermeneutics. B., Dobrić, trans. *Nova Istra: Journal of Literature, Cultural and Social Themes*, 4, pp.203–214. (In Croatian)

Dilthey, W., 2013. *A View of the World and the Study of Man from the time of the Renaissance and Reformation*. Moskva–Sankt-Peterburg: Tsentr gumanitarnykh initsiativ. (In Russian)

Doronin, A. V., 2011a. Magdeburg Centuries. In: *The Culture of the Renaissance. Encyclopedia*. Moskva: ROSSPEN, 2 (1), pp.149–151. (In Russian)

- Doronin, A. V., 2011b. Flac Illyric Matthias (Flacius Illirycus Matthias). In: *The Culture of the Renaissance. Encyclopedia*. Moskva: ROSSPEN, 2 (2), pp.440–441. (In Russian)
- Flacii Illyrici, 1558. *John Hus and Jerome of Prague confessed Christ the History and Monuments [...]*, 1–2. Norimbergae: Ioannis Montaniet Ulrici Neuberi. (In Latin)
- Flacius Illyricus Matthias, 1968. *De ratione cognoscendi sacras literas. About the base for Knowledge of the Holy Scriptures. Latin-German parallel extract*. L., Geldsetzer, ed. & trans. Düsseldorf: Stern-Verlag Janssen. (In Latin, in German)
- Frank, Ch., 1989. *Studies on the Catalogus Testium Veritatis by Matthias Flacius Illyricus*. PhD diss. Tübingen. (In German)
- Gadamer, H.-G., 1986. *Collected works*, 2. Tübingen: Mohr Siebeck. (In German)
- General Encyclopedia*, 1982. J., Šentija, chap. ed. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 8 (Š–Žva). (In Croatian)
- H. M., 1906. Five Generations of Evangelicals from the Drohojow Drohojowscy (Note from the History of the Polish Evangelical Church in the Land of Sanocka). *Przegląd Historyczny*, 2 (2), pp.271–276. (In Polish)
- Harnack, A., 2001. The Essence of Christianity. In: *Early Christianity*. Moskva: AST–Khar'kov: Folio, 1. (In Russian)
- Hartmann, M., 2001. *Humanism and Church Criticism. Matthias Flacius Illyricus as an explorer of the Middle Ages*. Stuttgart: Thorbecke. (In German)
- Hartmann, M., 2007. The Magdeburg Centuries and their Significance. In: *The Magdeburg Centuries*, 1. Döbel, Verlag Janos Stekovics, pp.55–80. (In German)
- Ilić, L., 2007. Matthias Flacius Illyricus: a Disciple of Luther. *Religious Sciences – History and Society*, 5 (2), pp.60–74. (In English)
- Ilić, L., 2011. Praeceptor of Humanism and two Illyria Garbitius and Flacius. In: *Philipp Melancthon – an European reformer*. Ir., Dingel and Ar., Kohnle, eds. Leipzig: Evang. Verl. –Anst., pp.65–80. (In English)
- Ilić, L., 2013a. Matija Vlačić Ilirik in Theological Controversies of the 16th century. *Stand and Be*, 17/18, pp.217–238. (In Croatian)
- Ilić, L., 2013b. Matthias Flacius Illyricus as a Teacher at the Early Modern Lutheran Universities of Wittenberg and Jena in the Middle of the Sixteenth Century. *Synthesis Philosophica*, 28 (1–2), pp.149–159. (In English)
- Ilić, L., 2014a. *Grace, Faith, and Sin: The Theology of Matija Flacius Illyricus*. Pula: Zavičajna naklada “Žakan Juri”. (In Croatian)
- Ilić, L., 2014b. *Theologian of Sin and Grace: The Process of Radicalization in the Theology of Matthias Flacius Illyricus*. Mainz: Vandenhoeck & Ruprecht.
- International Scientific Conference “Matija Vlačić Ilirik”. Matija Vlačić Ilirik: proceedings of the International Scientific Conference “Matija Vlačić Ilirik”, Labin, 2001, 2004*. St., Jambrek, ed. Labin: Grad Labin. (In Croatian, In English)
- Jambrek, S., 2012. Flacius' Struggle for the Freedom of the Church. *KAIROS – Evangelical Journal of Theology*, 6 (2), pp.175–198. (In English)
- Jambrek, S., 2015. The teaching of Christ and the Antichrist in the Thought of Matthias Flacius Illyricus. *KAIROS – Evangelical Journal of Theology*, 9 (2), pp.221–240. (In English)

Jembrich, A., 2007. *Stipan Consul and "Bible Institute" in Urach. Discussions and materials on Croatian book production in Urach (1561–1565) and Regensburg (1568). A Contribution to the History of the Croatian Language and the Literature of Protestantism.* Zagreb: Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik". (In Croatian)

Jerčić, M. M., 2017. Flaciana (1563–1575) in digital libraries. *Contributions to the Research of the Croatian Philosophical Heritage*, 43/2 (86), p.541–584. (In Croatian)

Jundt, A., 1883. *The Centuries of Magdeburg or the Renaissance of Ecclesiastical Historiography in the 17th century, opening lesson.* Paris: Fischbacher. (In French)

Karikov, S.A., 2017. *Lutheran confessionalization in Saxony in 1525–1580.* Kharkiv: NUTSZU. (In Ukrainian)

Kaufmann, Th., 2003. *The end of the Reformation. Magdeburg's "Herrgotts Kanzlei" (1548–1551/2).* Tübingen: Mohr Siebeck, pp.157–207. (In German)

Keller, R., 1984. *The key to writing. The Teaching of the Word of God at Matthias Flacius Illyricus.* Hannover: Lutherisches Verlagshaus. (In German)

Kess, A. H., 2008. *Johann Sleidan and the Protestant vision of history Alexandra.* Aldersho–Burlington: Ashgate. (In English)

Kidrič, F., 1924. "Otrozhia Biblia 1566". *Journal of Slovene Language, Literature and History*, 4, pp.121–139. (In Croatian)

Klaić, V., 1899. *Croat's Story from the Ancient Times to the end of the 19th century.* Zagreb: Naklada St. Kugli. (In Croatian)

Kolodny, A. M., ed., 2008. *Academic Religious Studies.* Textbook. Kyiv: Svit znan'. (In Ukrainian)

Kordić, I., 1992. *Hermenautics of Matija Flacius Ilirik.* Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo. (In Croatian)

Kordić, I., 2002. *Tradition and Truth: Aurelius Augustine – Flacius's Witness of Truth?* Zagreb: Naklada Jurčić. (In Croatian)

Kordić, I., 2005. Croatian Philosophers IV: Matija Vlačić Ilirik – Mathias Flacius Illyricus (1520–1575). *Prolegomena: Journal of Philosophy*, 4 (2), pp.219–233. (In Croatian)

Kordić, I., 2007. *Reason, Faith and Ignorance: Matija Vlačić Ilirik and the World of Reformation.* Zagreb: Naklada Jurčić. (In Croatian)

Koruza, J., 1984–1985. Cultural Contacts between Tübingen and Ljubljana in the 16th century. *Language and Literature*, 30 (1–2). (In Croatian)

Laszowski, E., 1909. *Vlačić Franković (Mathias Flacius Illyricus): The Famous Croat-Istrian in the 16th century.* Zagreb: Društvo Braće hrvatskog Zmaj. (In Croatian)

Laur, N., 1952. *Law and Gospel with Matthias Flacius Illyricus. An Investigation of the Lutheran Theology before the Concord Formula.* Lund: C.W.K. Gleerup. (In German)

Lebedev, A. P., 1903. *Church Historiography in its Main Representatives from the 4th century to the 20th.* Sankt-Peterburh: Izdaniye knigoprodavtsa I. L., Tuzova. (In Russian)

Levchenko, N., 2018. *Biblical Hermeneutics in Ancient Ukrainian Literature.* Kharkiv: Maydan. (In Ukrainian)

Luciani, T., 1869. *Mattia Flacio, Istrian from Albona. News and documents.* Pula: G. Seraschin. (In Italian)

- Lyon, G. B., 2003. Baudouin, Flacius and the Plan for the Magdeburg Centuries. *Journal of the History of Ideas*, 64 (2), pp.253–272.
- Lyubashchenko, V., 2017a. Understanding of the Reformation in the Protestant Historiography of Early Modern Time. *Theological Reflections*, 19. (In Ukrainian)
- Lyubashchenko, V., 2017b. The Search for an Alternative Union: Orthodox people and Protestants in the context of Brest. In: *Lyubashchenko V. Reformation and Protestantism: the Ukrainian Context*. Kyiv: Samit-Knyha, pp.132–157. (In Ukrainian)
- Mathias Flacii Illyrici, 1556. *A Catalogue of the Witnesses of the Truth, which before our time refused to Pope [...]*. Basileae: per Ioannem Oporinum. (In Latin)
- Mathias Flacii Illyrici, 1562. *A Catalog of Witnesses of the Truth, which before our time refused to the mistakes of Roman Pontiff [...]*. Argentinae: Paul Machaeropoeum [Straßburg], Johann Oporinus [Basileae]. (In Latin)
- Matija Vlačić Ilirik [II], 2008. *Proceedings of the second International Scientific Conference on Matija Vlačić Ilirik, Labin, 2006*. M., Miladinov, ed. Labin: Grad Labin. (In Croatian, in English)
- Matija Vlačić Ilirik [III], 2012. *Contributions of the third International Conference on Matthias Flacius Illyricus, Labin, 2010*. M., Miladinov and L., Ilić, eds. Labin: Grad Labin. (In Croatian, in English, in German)
- Matthias Flacio Illyrico Albonensis, 1567. *A Key to the Sacred Scripture, or about the Language of the Sacred [...]*, 2. Basileae: per Paulum. (In Latin)
- Matthias Flacio Illyrico, 1567. *A Key to the Sacred Scripture, or about the Language of the Sacred [...]*, 1. Basileae: per Ioannem Oporinus & Eusebium Episcopium. (In Latin)
- Matthias Flacius Illyricus – *Biographical contexts, Theological effects, Historical reception*. Labin, 2015, 2019. Ir., Dingel, J., Hund and L., Ilić, eds. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. (In German)
- Matthias Flacius Illyricus, 2009. *The Key to the Scriptures. Clavis Scripturae Sacrae (1567). Part 2, Traité 1. Based on the knowledge of the Holy Scriptures*. Ph., Büttgen and D., Thouard, eds. Paris: Presses Universitaires du Septentrion, pp.67–134. (In French)
- Matthias Flacius Illyricus, 2011. *How to Understand the Sacred Scriptures. From Clavis Scripturae Sacra*. W. R., Johnston, trans. Saginaw, MI: Magdeburg Press. (In English)
- Matthias Flacius Illyricus: *Life & Work. International Symposium, Mannheim, February 1991, 1993*. J., Matešić, ed. München: Südosteuropa-Studien. (In German)
- Meršić, M., 1971. The beginnings of Burgenland Croatian Literature. In: *Burgenland Home Papers*. Eisenstadt, 33, pp.140–143. (In German)
- Mirković, M., 1938. *Flacius*. Zagreb: Hrvatska naklada. (In Croatian)
- Mirković, M., 1954. An Attempt by Matija Vlačić Ilirik to Establish an University in Regensburg and in Klagenfurt. In: *Work of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts*, 300, pp.537–573. (In Croatian)
- Mirković, M., 1957. *Matija Vlačić*. Beograd: Nolit. (In Croatian)
- Mirković, M., 1960. *Matija Vlačić Ilirik*. Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, pp.74–92. (In Croatian)
- Mirković, M., 1980. *Matija Vlačić Ilirik*, 1–2. Pula [etc.]: Čakavski sabor. (In Croatian)

- Moldaenke, G., 1936. *Understanding of Scripture and Interpretation in the Age of the Reformation*, 1 (Matthias Flacius Illyricus). Stuttgart: Kohlhammer. (In German)
- Nacinovich, E., 1886. *Flacio: Biographical-Historical Study*. Fiume: Tipo-Litografico di Emidio Mohovich. (In Italian)
- Nalivayko, D., 2007. *Comparative Studies and the History of Literature*. Kyiv: Akta. (In Ukrainian)
- Olson, O. K., 1993. Baldo Lupetino, Venetian Martyr. *Lutheran Quarterly*, 7, pp.7–18.
- Olson, O. K., 2002. *Matthias Flacius and the survival of Luther's reform*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Olson, O. K., 2008. Mathias Flacius and the "Bible Institute" in Urach. *KAIROS – Evangelical Journal of Theology*, 2 (2), pp.181–188.
- Olson, O. K., 2010. *Matija Vlačić and the Survival of Luther's Reform*. Zagreb: Bogoslovni institut–Labin: Grad Labin. (In Croatian)
- Olson, O. K., 1966. *The "Missa Illyrica" and the liturgical thought of Flacius Illyricus*. PhD diss. Hamburg.
- Otrozhia Biblia* [Sebastian Krelj; accompanying word by M., Orožen and B., Gerlanc], 1987. Ljubljana: Mladinska knjiga. (In Croatian)
- Otrozhia Biblia. A handbook. Among them is the Chatechism of five different languages*, 1566. Regensburg: Johann Burger.
- Preger, W. I., 1859–1861. *Matthias Flacius Illyricus and His Time*, 1–2. Erlangen: Theodor Blässing. (In German)
- Reventlow, H. G., 2010. *History of Biblical Interpretation*, 4. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Ritter, J. B., 1725. *Matthiae Flacii Illyrici Life and Death. From partly known-partly Unknown Documents, Writings and Letters, others and himself, to Explain the Church History in the 16th century*. Franckfurth u. Leipzig: Ziegler. (In German)
- Schaumkell, E., 1898. *Contribution to the Genesis of the Magdeburg Centuries*. Ludwigslust: Kober. (In German)
- Scheible, H., 1966. *The Emergence of the Magdeburg Centuries. A Contribution to the History of the Historiographical Method*. Gütersloh: Mohn. (In German)
- Schmidt, B., 1976. Polemic over the Authorship of Vlačić's "Conversation between a Papist and a Lutheran". *Istra*, 14 (2), pp.57–64. (In Croatian)
- Schmidt, B., 1993. Slavonic Alphabet in the Otrozhia Biblia from 1566 – a Question about the Aauthorship of Flacius Illyricus. In: *Matthias Flacius Illyricus: Life & Work. International Symposium, Mannheim, February 1991*. J., Matešić, ed. München: Südosteuropa-Studien. (In German)
- Schulte, J. W., 1877. Contributions to the History of the Creation of the Magdeburg Centuries. In: *Report of Philomathie in Neisse*, 19, pp.50–148. (In German)
- Schumann, M., 2017. *Matija Vlacic Ilirik: a Historiographer with Premeditation*. Zagreb: Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik". (In Croatian)
- Schwartz, K. A. von, 1933. *The Theological Hermeneutics of Matthias Flacius Illyricus*. München: Voglrieder. (In German)

- Shpet, G. G., 1989. Hermeneutics and its Problems. In: *Context–1989. Literary and Theoretical Studies*. Moskva: Nauka, pp.231–268. (In Russian)
- Shul'ga, E. N., 2004. *Problems of Pre-understanding in Hermeneutics, Phenomenology and Sociology*. Moskva: IF RAN. (In Russian)
- Skinner, K., 2018. *The Origins of Modern Political Thought*, 2. Moskva: Izdatel'skiy dom Delo RANKhiGS. (In Russian)
- Skinner, K., 2018. *The Origins of Modern Political Thought*. Moskva: Izdatel'skiy dom Delo RANKhiGS, 2. (In Russian)
- Sokolov, P. V., 2012. *The Reliability Problem in Biblical Hermeneutics of the second half of the 16th–beginning of the 18th century*. PhD diss. Moskva. (In Russian)
- Stancovich, P., 1828–1829. *Biography of the Distinguished Men of Istria*, 2. Trieste: Marenigh. (In Italian)
- The “Magdeburg Centuries” and the Beginnings of source-related History Research are an Exhibition of the Monumenta Germaniae Historica*, 2005. M., Hartmann and A., Mentzel-Reuters, eds. München: Monumenta Germaniae Historica. (In German)
- The Chronicle of Drohojowski, based on Archival Research*, 1, 1904. J., Drohojowski, compl. Kraków: Nakład rodziny. (In Polish)
- Twesten, A., 1844. *Matthias Flacius Illyricus: a lecture*. Berlin: G., Bethge. (In German)
- Vlačić Ilirik Matija, 1960. *A Catalog of Witnesses of the Truth [...]*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. (In Croatian)
- Vlačić Ilirik Matija, 1993. *About the Way Scripture is Understood*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. (In Croatian)
- Vlačić Ilirik Matija, 1994. *Paralipomena dialectices*. Zagreb: Školska knjiga. (In Croatian)
- Vlačić Ilirik Matija, 1998. *A Catalog of Witnesses of the Truth*. Zagreb: Dom i svijet. (In Croatian)
- Vlačić Ilirik Matija, 2009. A Writing against the Pope's Primacy. *KAIROS – Evangelical Journal of Theology*, 3 (1), pp.137–171. (In Croatian)
- Vlačić Ilirik Matija, 2011. A Brief Overview of the Faith of Jesus Christ and the Antichrist. *KAIROS – Evangelical Journal of Theology*, 5 (1), pp.129–136. (In Croatian)
- Volzhin, S. V., 2016. Martin Luther and “German Theology”: on the Question about Mysticism as a Source of the Reformation Theology. In: *VERBUM. Confession and Repentance: at the Origins of the Formation of self-consciousness of the European Individual. Almanac*. Pskov: Izdatel'stvo Pskovskogo gosudarstvennogo universiteta, pp.193–205. (In Russian)
- Vorano, T., 2016. Mattia Flacio Illirico in the writings of Gravisi, Stancovich, Luciani and Nacinovich. *ATTI, Historical Research Center – Rovinj*, 156, pp.47–62. (In Italian)
- Wengerscii Andreae, 1679. *The Four Books about Slavonic Reformation [...]*. Amstelodami: Apud Ianssonio Waesbergios. Reprint: Węgierski A. *The Four Books about Slavonic Reformation*. J., Tazbir, ed., M., Brożek, praef. Varsoviae: PWN, 1973. (In Latin)
- Wood, D., 2003. *Clement VI: The Pontificate and Ideas of an Avignon Pope*. Cambridge: University press. (In English)
- Yakovenko, N. M., 2007. *An Introduction to History*. Kyiv: Krytyka. (In Ukrainian)
- Zovko, J., 2007. The Interpretation of the Bible by Flacius (1520–1575) and its Significance for Modern Hermeneutics. *Theological Literary Newspaper*. Leipzig: Evang. Verl.-Anst., November. (In German)

**CROATIAN HUMANIST MATIJA VLAČIĆ
AND HIS CONTRIBUTION TO THE SCIENTIFIC THOUGHT
OF THE EARLY MODERN AGE**

Viktorya LYUBASHCHENKO

*Ukrainian Catholic University
17, Svetsitskoho Str., Lviv, 79011
Department of Church History
e-mail: doc_lub@ukr.net*

Abstract

Background: The 500th Anniversary of the Reformation has caused the emergence of many new publications in Ukraine dedicated to this phenomenon. Biographical research were taken quite modest positions among them. The focus was on the figures of the Western European Reformation, whose biographies are widely represented in world historiography. However, many Slavonic reformers still undervalued. In particular, a little known in Ukrainian studies remains a Croatian humanist of the 16th century Matija Vlačić (Matthias Flacius Illyricus).

Purpose: The author put forward the task to acquaint the Ukrainian reader with the biography and creativity of the Croatian thinker, as well as to reveal his role in church processes, the development of theological and scientific knowledge in Early Modern Europe. To achieve this, the article is divided into several thematic blocks. The first covers the main pages of life and activity of Matija Vlačić as a Lutheran theologian, polemicist, enlightener, and scholar, the second – summarizes the early and modern studies devoted to Vlačić. The following two thematic blocks relate to his scholarly heritage in the fields of Biblical exegesis and hermeneutics (based on his “Clavis Scripturae”), church history, and critical study of sources (based on “Catalogus testium Veritatis” and role of Vlačić in the creation of “Ecclesiastica Historia” – “Magdeburg Centuries”).

Results: The author pays tribute to the scientific achievements of many scholars who have done important work in the study of personality of Matija, and supports the opinion expressed in contemporary historiography of his role in protection of Martin Luther’s reform. The article confirms significant of Vlačić contribution to the development of new principles of exegetics and its rise on the level of Biblical studies, and to the laying down the foundations of scientific hermeneutics and textology. The author traced use by Matija Vlačić his methods of exegetics in the study of historical documents and the comprehension of church history. An attempt at such use is his historical work “Catalogus testium Veritatis”, which can be regarded as an early experience which found a more serious incarnation in “Magdeburg Centuries”. Despite the obvious for the 16th century scientific achievements of “Catalogus” and “Centuries” polemical and ideological tendentiousness of their authors made church-historical science an element of confessional confrontation in Post-Reformation Europe. Scientific methods of Vlačić were used by Andrzej Węsierski – theologian and historian in the Polish-Lithuanian Commonwealth, the author of the chronicle “Slavonic Reformation”, which became factual material for the historical works of many scholars of Eastern Europe.

Key words: Reformation, Croatia, Matija Vlačić (Matthias Flacius Illyricus), exegetics, hermeneutics, church history, “Clavis Scripturae”, “Catalogus testium Veritatis”, “Magdeburg Centuries”.